

Dr. Vytautas Tininis

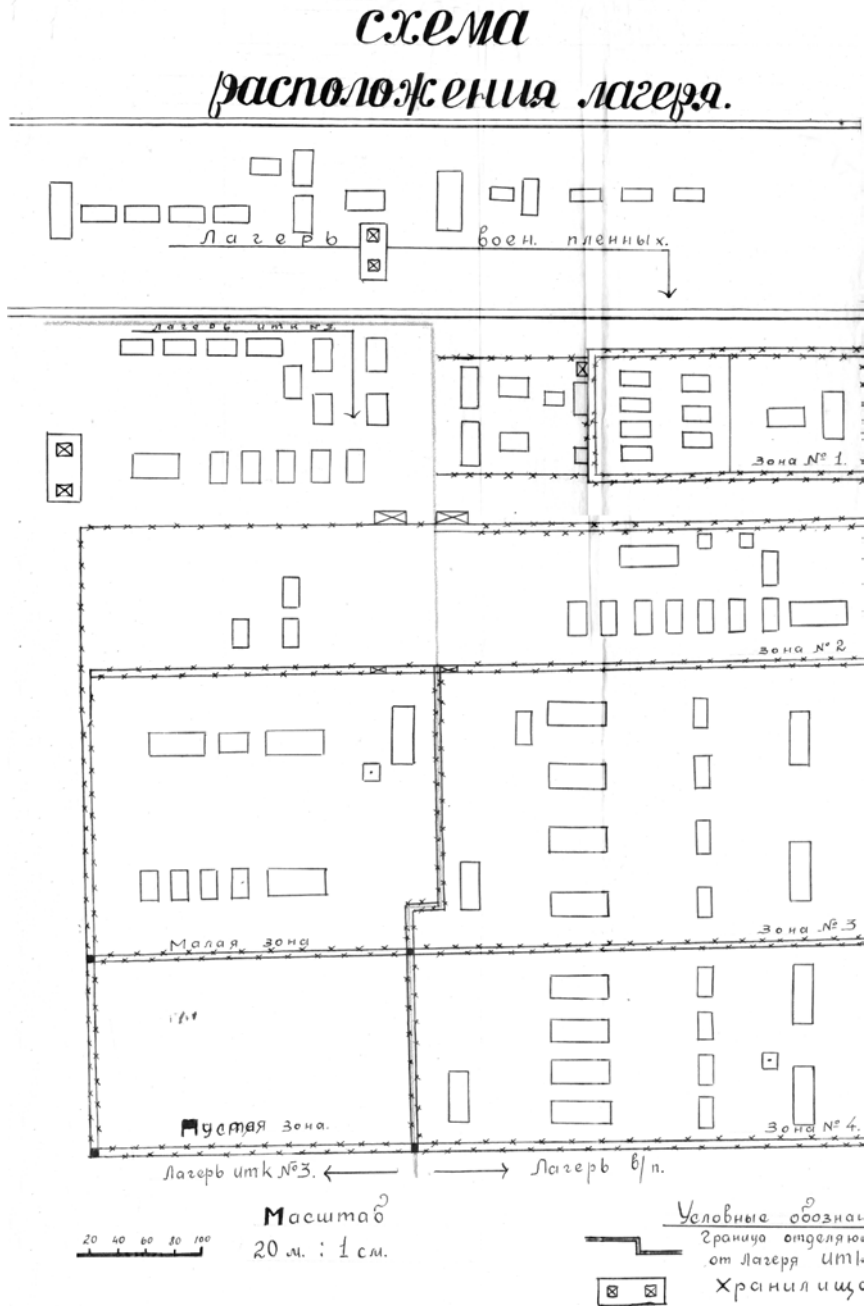
Vokietijos ir jos sąjungininkų karo belaisvių Macikų lageris 1945–1948 m.

184-ojo Šilutės (Macikų) karo belaisvių lagerio įsteigimas, statistika ir struktūra. Paskutiniiais Antrojo pasaulinio karo mėnesiais ir tuoj po Vokietijos kapituliacijos 1945 m. gegužės 8 d. Lietuvos teritorijoje atsirado dešimtys tūkstančių karo belaisvių; didžiausia dalis jų buvo iš vadinamojo Kuršo katilo (iš viso Kuršo grupuotėje Raudonajai armijai pasidavė 203 tūkst. karių, iš jų 14 tūkst. latvių; kitais duomenimis – 189 tūkst.). Raudonajai armijai įžengus į Klaipėdos kraštą, buvusios nacių Šilutės (Heydekrug, Schibben) karo belaisvių stovyklos vietoje dėl jau esamos geros infrastruktūros (įrengti mūriniai ir mediniai pastatai, spygliuota viela aptverta apsaugos zona, sargybų bokšteliai, arti geležinkelio ir Šilutės–Pagėgių plento), šalia Macikų kaimo ir Šyšos upės, 3–4 km nuo Šilutės miesto pietryčių pusėje, buvo įkurta vokiečių ir jų sąjungininkų 184-oji karo belaisvių stovykla. Buvo numatoma, kad lageryje tilps 3 tūkst. žmonių.

Oficialiai 184-asis Šilutės (Macikų) karo belaisvių lageris įsteigtas 1945 m. gegužės 1 d.¹ (kitais duomenimis, 1945 m. balandžio 1 d.²). Tiesa, viename iš SSRS NKVD 1945 m. archyvinių dokumentų 184-ojo lagerio dislokacijos vieta nurodyta Ky-

1 LSSR MVD išformuotų karo belaisvių lagerių 1944–1949 m. veiklos ataskaita, LYA, f. V-141, ap. 2, b. 38 [toliau – 1944–1949 m. ataskaita], l. 9.

2 184-ojo karo belaisvių lagerio ūkinės veiklos patikrinimo 1946 m. kovo 26 d. aktas, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 44.

1 pav. LSSR NKVD Pataisos darbų kolonijų skyriaus 3-iosios pataisos darbų kolonijos (kairėje) ir SSRS NKVD 184-ojo Šilutės (Macikų) vokiečių karo belaisvių lagerio (dešinėje) planas. 1945 m. LYA, f. V-69, ap. 1, b. 65, l. 35

bartų miestelyje³. Matyt, buvo persigalvota ir nutarta 184-ąjį lagerį įkurti jau nacių laikais pastatytame ir įrengtame Macikų karo belaisvių lageryje. Šio lagerio zonoje 1945 m. buvo steigiami trys savarankiški, bet dviem skirtingoms SSRS NKVD žinyboms priklausantys lageriai: pirmasis vadinosi „LSSR NKVD Pataisos darbų kolonijų skyriaus 3-ioji pataisos darbų kolonija“, priklausė SSRS NKVD GULAG'o sistemai; antrasis – „SSRS NKVD 184-asis karo belaisvių lageris“, priklausė SSRS NKVD Karo belaisvių ir internuotųjų reikalų vyriausiajai valdybai (rus. Glavnoje upravlenije po delam vojenno-plennyh i internirovannyh, GUPVI); trečiasis – „SSRS NKVD 2652-oji specialioji karo belaisvių ligoninė“, priklausė SSRS NKVD GUPVI.

Kurdama belaisvių lagerius Lietuvoje SSRS NKVD GUPVI Maskvoje turėjo išimtines vadovavimo, reguliavimo, lagerių steigimo ir likvidavimo, jų vietos parinkimo, darbo pobūdžio nustatymo, finansavimo, belaisvių paskirstymo po lagerius teises. Vyriausioji valdyba neretai atsižvelgdavo į respublikų partinių ir vyriausybių institucijų pageidavimus skirti tam tikrą skaičių belaisvių įvairiems ūkio atkūrimo darbams.

LSSR NKVD (MVD) Karo belaisvių ir internuotųjų reikalų skyrius (rus. Otdel po delam vojenno-plennyh i internirovannyh, OPVI) vykdė Centro direktyvas ir organizavo lagerių įkūrimą, belaisvių apsaugą, maitinimą, medicininę priežiūrą, belaisvių laidojimą ir kt., numatydamo prievartinių darbų apimtis. LSSR NKVD MVD OPVI 1946 m. dirbo 22 pareigūnai. Šiam skyriui buvo pavaldūs 6 karo belaisvių darbo lageriai (2 Kaune, po vieną Vilniuje, Šiauliuose, Klaipėdoje ir Šilutėje) su savo valdybomis ir lagerių skyriais atitinkamame regione. Šilutės (Macikų) karo belaisvių darbo lageris nuo 1946 m. pradžios buvo vadinamas 184-uju gydomuoju lageriu, nuo 1947 m. – 57-ojo Klaipėdos lagerio 6-uju skyriumi. Lietuvoje taip pat veikė dvi specialiosios ligoninės: 2652-oji Šilutės r. Macikuose ir 1245-oji Kaune. Keletas belaisvių lagerių (lagerių skyriai) buvo įkurti Rytprūsių teritorijoje. Jų veiklą koordinavo LSSR NKVD(MVD) OPVI.

Visiems Lietuvos karo belaisvių lageriams beveik visą laiką (1945–1948 01) vadovavo valstybės saugumo pplk. Ivanas Trošinas, 1948–1949 m. šias pareigas ėjo mjr. Solovjovas. LSSR NKVD (MVD) aparatui ir belaisvių lagerių vietos administracijai vadovavo beveik vien karininkai ir seržantai, kilę ir privaloma tvarka atvežti (komandiruotieji) iš SSRS. 1947 m. liepos 1 d. Lietuvos karo belaisvių lagerių administracijoje dirbo 867 darbuotojai, tarp jų buvo tik 41 lietuvis (4,7 proc.), lagerių valdybų viršininkų ir jų pavaduotojų pareigas ėjo 17 pareigūnų, iš jų 1 lietuvis⁴.

3 1945 m. SSRS karo belaisvių lagerių registracijos žinynas, SSRS GUPVI sekretoriatas, LYA, f. K-8, ap. 2, 1 mikrofilmas, b. 2.

4 L. Truska, A. Anušauskas, I. Petravičiūtė, *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais, Vilnius: LGGRTC, 1999, p. 109.*

Įkurti Macikuose SSRS NKVD lagerius pradėta rengtis dar nesibaigus SSRS–Vokietijos karui. 1945 m. kovo 22 d. LSSR Liaudies komisarų taryba priėmė nutarimą Nr. 162 „Dėl Šilutės apskrities karo belaisvių lagerio ir žemės perdavimo LSSR NKVD 3-iajai pataisos darbų kolonijai“, kuriuo patvirtintas Šilutės apskrities vykdomojo komiteto sprendimas perduoti 3-iajai pataisos darbų kolonijai 1 569 ha žemės ir dalį buvusio nacių karo belaisvių lagerio patalpų⁵. Visa buvusio lagerio teritorija ir ten esantys pastatai buvo padalinti į dvi dalis: kairioji, vakarinė dalis atiteko 3-iajai pataisos darbų kolonijai, o dešinioji, rytinė, beveik du kartus didesnė – 1945 m. gegužės mėn. įkurtai 184-ajai Vokietijos kariuomenės karo belaisvių stovyklai ir 1945 m. rugsėjo mėnesį iš Vilniaus perkeltai autonomiškai 2652-ajai karo belaisvių specialiajai ligoninei. Kurdama Šilutės (Macikų), kaip ir kitus karo belaisvių lagerius Lietuvoje (Vilniuje, Kaune, Šiauliuose ir Klaipėdoje), SSRS NKVD GUPVI turėjo išimtines vadovavimo ir reguliavimo teises. Jos filialas Vilniuje – LSSR MVD OPVI – tik vykdė Centro direktyvas ir organizavo lagerio belaisvių apsaugą, prievartinius darbus, maitinimą, medicininę priežiūrą, belaisvių laidojimą, „antifašistinį perauklėjimą“ remiantis sovietine propaganda ir kt.

184-ojo Macikų lagerio valdybos administraciją sudarė: kanceliarija, operatyvinis ir tardymo, belaisvių įskaitos, kadru, režimo ir apsaugos, butų eksploatacijos, transporto, maisto ir pašarų, finansų skyriai, taip pat 2652-osios specialiosios ligoninės, kurioje gydėsi sunkiausi ligoniai, surinkti iš visų Lietuvoje esančių karo belaisvių lagerių, vadovybė. Ligoninė veikė savarankiškai (kaip atskiras karo belaisvių lagerių padalinys), tačiau finansavimas, belaisvių apsauga ir agentūros reikalai priklausė nuo 184-ojo Šilutės (Macikų) lagerio valdybos ir jos viršininko nurodymų.

Pirmuoju 184-ojo vokiečių karo belaisvių lagerio viršininku 1945 m. gegužės 15 d. tapo mjr. Vasilijus Bakulinas, 1946 m. kovo 3 d. jį pakeitė kpt. Aleksejus Žuravliovas⁶. 1946 m. gruodžio 31 d. naujuoju lagerio viršininku paskirtas pplk. Ilja Tevzaja⁷. 1947 m. kovo mėn. 57-ojo Klaipėdos lagerio 6-ojo skyriaus viršininko pareigas ėjo kpt. Karpovas. Viršininko pavaduotojai tiekimui 1945–1946 m. buvo kpt. Gurikovas, kpt. Pisarevas, kpt. Zaicevas. Apie pastarąjį dėl einamų pareigų 1946 m. kovo 26 d. SSRS

5 LSSR Liaudies komisarų tarybos 1945 m. kovo 22 d. nutarimas Nr. 162 „Dėl Šilutės apskrities karo belaisvių lagerio ir žemės perdavimo LSSR NKVD 3-iajai pataisos darbų kolonijai“, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 123, l. 46.

6 184-ojo karo belaisvių lagerio perdavimo ir priėmimo 1945 m. gruodžio 19 d. aktas, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 121, l. 244–245.

7 184-ojo karo belaisvių lagerio perdavimo ir priėmimo 1947 m. sausio 21 d. aktas, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 121, l. 152.

NKVD Lietuvos apygardos karo tiekimo komisija, atlikusi lagerio reviziją, atsiliepė taip: „specialaus pasirengimo neturi, darbo patirties nėra, karinio ūkio tiekimo žinių nėra, administravimo įgūdžių neturi“⁸. Tokia charakteristika būtų tikusi vos ne kiekvienam lagerio pareigūnui.

Nustatyti tikslų Macikų karo belaisvių skaičių 1945–1948 m. yra sudėtinga. Beveik kiekvieną mėnesį vyko nuolatinis belaisvių judėjimas, perdislokavimas į kitus lagerius. Archyvinuose šaltiniuose nurodomi įvairiausi skaičiai. Belaisvių duomenys kai kuriuose dokumentuose neretai prieštarauja vieni kitiems. Dažnai būdavo suplakami 184-ojo gydomojo lagerio ir 2652-osios specialiosios ligoninės belaisvių skaičiai. Lagerio belaisvių skaičius nuolat keitėsi – atvežtos naujos partijos žmonių greitai buvo išvežamos į kitus Lietuvos ar SSRS lagerius arba repatrijuojamos į savo gimtąsias šalis: 1945 m. vasarą lageryje buvo 5 059 belaisviai (tais pačiais metais iš lagerio išvežta 1 233)⁹. 1945 m. gruodžio 31 d. lageryje buvo 4 298 belaisviai¹⁰, vėliau jų skaičius mažėjo: 1946 m. kovo mėn. lageryje buvo 2 582 (gydomojo lagerio pirmajame skyriuje – 1 979, pagalbinio ūkio antrajame skyriuje – 603), 1946 m. gegužės mėn. lageryje buvo 3 834, liepos 1 d. – 3 436 belaisviai, iš jų 578 karininkai¹¹, o 1947 m. sausio 21 d. – 1 495 belaisviai¹². Taigi 1945–1946 m. iš jo išvežti 5 757 belaisviai, daugiausia į kitus lagerius Lietuvoje, taip pat ir į Sovietų Sąjungą, o sunkiai sergantys repatrijuoti į savo gimtines. Macikų lageriui tapus 57-ojo Klaipėdos lagerio sudedamąja dalimi, 1947 m. vasario 28 d. čia buvo 1 922 belaisviai, o specialiojoje ligoninėje – 1 062 (iš viso 2 984 žmonės)¹³. Macikų lageryje buvo įvairių tautybių žmonių, daugiausia vokiečių (žr. 1 lentelę).

8 184-ojo karo belaisvių lagerio ūkinės veiklos patikrinimo 1946 m. kovo 26 d. aktas, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 44.

9 184-ojo karo belaisvių lagerio belaisvių įskaitos skyriaus vyr. inspektoriaus Gromovo 1946 m. kovo 2 d. pažyma apie 184-ojo lagerio I ir II zonų belaisvių skaičių, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 121, l. 159.

10 1944–1949 m. ataskaita, l. 2.

11 LSSR MVD ministro J. Bartašiūno 1946 m. I pusmečio agentūrinio operatyvinio darbo 1946 m. liepos 29 d. ataskaita SSRS MVD GUPVI viršininko pavaduotojui A. Kobulovui, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 12, l. 14; 184-ojo lagerio viršininko 1946 m. I pusmečio agentūrinio operatyvinio darbo 1946 m. liepos mėn. ataskaita SSRS MVD GUPVI viršininko pavaduotojui A. Kobulovui, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 5.

12 184-ojo karo belaisvių lagerio perdavimo ir priėmimo 1947 m. sausio 21 d. aktas, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 121, l. 245.

13 184-ojo Šilutės karo belaisvių lagerio agentūrinės operatyvinės veiklos patikrinimo 1947 m. vasario 28 d. aktas, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 49, l. 34.

1 lentelė. 1946 m. liepos 1 d. 184-ojo Šilutės lagerio karo belaisvių tautinė sudėtis

Tautybė	Karininkai	Puskarininkiai ir eiliniai	Iš viso
Vokiečiai	545	2 447	2 992
Rumunai	–	150	150
Vengrai	–	127	127
Austrai	6	82	88
Lietuviai	–	49	49
Čekai	18	–	18
Olandai	3	–	3
Danai	2	1	3
Lenkai	1	–	1
Portugalai	–	1	1
Graikai	1	–	1
Jugoslavai	1	–	1
Iš viso	578	2 858	3 436

Sudaryta pagal: LSSR MVD ministro gen. mjr. J. Bartašiūno 1946 m. I pusmečio agentūrinio operatyvinio darbo 1946 m. liepos 29 d. ataskaita SSRS MVD GUPVI viršininko pavaduotojui gen. lt. A. Kobulovui, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 12, l. 51

1945 m. vasarą Macikų karo belaisvių lageris buvo padalintas į 4 zonas: I – gamybinė su pagalbinėmis patalpomis, II – sanitarinė, kurioje buvo ambulatorija, lazaretas ir maisto blokas (virtuvė, valgykla), III – pagrindinė, kur barakuose gyveno belaisviai, buvo viso lagerio pirtis, dezinfekcijos kamera ir maisto sandėliai, IV – atsarginė, nes čia esančius pastatus reikėjo remontuoti. Panaši lagerio struktūra išliko ir vėlesniais metais, tačiau padaugėjo įvairios paskirties pastatų.

Belaisviai dirbo karo metu apgriautų Šilutės ir Įsruties (Insterburg, nuo 1946 m. – Černiachovskas) miestų atstatymo darbus, pagalbinius žemės ūkio darbus, aprūpinant lagerio ir specialiosios ligoninės belaisvius maistu. Tiesa, lagerio pareigūnai ir darbuotojai nemažą dalį maisto produktų išvogdavo. Belaisviai lagerio gamybinėse patalpose gamino plataus vartojimo prekes ir įvairiausias kitus gaminius.

Dėl Macikų karo belaisvių lagerio SSSR NKVD centriniame aparate Maskvoje ir LSSR NKVD OPVI Vilniuje 1945 m. kildavo įvairių diskusijų ir planų. Buvo su-

prantama, kad šiame lageryje laikyti daug darbingų karo belaisvių yra netikslinga: šalia nebuvo jokių stambių pramonės centrų, o palyginti mažas Šilutės miestas karo metu buvo ne per daug sugriautas, kad jam atstatyti būtų skirta tiek daug darbo jėgos. Už 57 km esančio sugriauto Klaipėdos miesto atstatymo darbus 1945–1947 m. dirbo 5–7 tūkst. 57-ojo Klaipėdos lagerio karo belaisvių, o kasdien vežioti belaisvius į uostamiestį buvo nerentabilu dėl didelių degalų ir laiko sąnaudų. 1945 m. vasaros pabaigoje pradėta galvoti, kad Macikų lagerio belaisvius reikėtų panaudoti žemės ūkio darbams, o esamą lagerio infrastruktūrą – visų Lietuvos karo belaisvių centralizuotam gydymui.

1945 m. rugpjūčio 30 d. LSSR NKVD komisaro pavaduotojas pplk. Leonidas Diudinas kreipėsi į SSRS NKVD komisaro pavaduotoją gen. plk. Vasilijų Černyšovą dėl 184-ojo karo belaisvių lagerio reorganizacijos. Žinodamas, kad artimiausiu metu iš Lietuvos bus išvežta dauguma karo belaisvių, jis teigė, kad visiems belaisviams turėtų užtekti vienos specialiosios ligoninės. Pplk. L. Diudinas prašė 1245-ąją Kauno specialiąją ligoninę išformuoti, o 2652-ąją Vilniaus specialiąją ligoninę perkelti į 184-ąją Šilutės (Macikų) belaisvių lagerį. Kadangi 184-asis lageris turėjo apie 1 000 ha žemės, jis siūlė 3 tūkst. belaisvių įdarbinti žemės ūkyje ir kitur jų neskirti. Lagerį reikėtų padalinti į 3 dalis ir nustatyti bendrą 7 tūkst. belaisvių limitą:

- 1) įsteigti specialiąją ligoninę (limitas – 2 tūkst. belaisvių). Ji aptarnautų visus Lietuvos karo belaisvių lagerius;
- 2) įsteigti gydomąjį lagerio skyrių (limitas – 2 tūkst. belaisvių). Į jį gydytis, medicininės reabilitacijos atvyktų belaisviai iš visų LSSR lagerių;
- 3) įkurti lagerio žemės ūkio skyrių (limitas – 3 tūkst. žmonių). Jo paskirtis būtų auginti grūdines kultūras, daržoves¹⁴.

Į beveik visus prašymus Maskva atsižvelgė. 1245-oji Kauno specialioji ligoninė buvo panaikinta 1946 m. pabaigoje. Sumanymas visus Lietuvoje esančius karo belaisvius gydyti Macikų lageryje buvo racionali mintis, tačiau dėl žemės ūkio darbų LSSR NKVD vadovybė apsiriko. Maskvoje jau karo metu buvo nuspręsta visus karo belaisvius sutelkti išimtinai sunkiosios pramonės gamybos įmonėse (anglių ir naftos gavybos verslovėse, metalo gamybos ir apdirbimo gamyklose, fabrikuose, kalnakasyboje), sugriautų miestų atstatymo ir SSRS infrastruktūros atkūrimo ir išplėtimo darbams (tiltų statyba, geležinkelių, plentų tiesimas). Apie žemės ūkio darbus nebuvo

14 LSSR NKVD komisaro pavaduotojo L. Diudino 1945 m. rugpjūčio 30 d. raštas SSRS NKVD komisaro pavaduotojui V. Černyšovui dėl 184-ojo karo belaisvių lagerio reorganizacijos, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 120, l. 1.

jokios kalbos – tuo turėjo pasirūpinti patys SSRS gyventojai. Kadangi SSRS ekonomikos atkūrimo darbams buvo reikalingi sveiki vyrai, nutarta sergančius belaisvius gydyti. 1945 m. pabaigoje dėl labai netolygaus belaisvių skaičiaus galutinai pribrendo Macikų lagerio reorganizacijos klausimas. 1945 m. lapkričio 12 d. SSRS MVD įsakymu Nr. 001349 Macikų lageris turėjo būti reorganizuotas į du lagerio skyrius: pirmas skyrius (limitas – 1 000 belaisvių) buvo pavadintas 1-uoju gydomuoju lagerio skyriumi, antras skyrius (limitas – 300 belaisvių) – 2-uoju žemės ūkio ir žvejybos lagerio skyriumi. 2-ojo skyriaus kontingentą sudarė sveikstantys belaisviai, kurių darbinė veikla – „darbo terapija“ – buvo aprūpinti lagerį maisto produktais.¹⁵

1946 m. vasario mėn. 184-asis Šilutės karo belaisvių lageris oficialiai buvo perorganizuotas ir pavadintas gydomuoju (rus. *ozdorovitelnyj*) lageriu, kuriam buvo priskirtos gydymo ir medicininės priežiūros funkcijos. Gydomasis lageris buvo skirtas visiems susirgusiems, nusilpusiems belaisviams Lietuvoje gydytis ar fiziškai sustiprėti. Pasveikę belaisviai buvo grąžinami į savo buvusius ar kitus darbo lagerius. Iki 1946 m. vidurio Macikų lageryje dar buvo laikoma nuo 3 iki 4 tūkst. belaisvių. Vėliau lagerio belaisvių skaičius nuolatos kito ir mažėjo – 1946 m. gruodžio mėn. jame liko 1 266 žmonės¹⁶. 1946 m. gruodžio 19 d. LSSR MVD ministro pavaduotojas plk. A. Čečevas kreipėsi į SSRS MVD ministro pavaduotoją V. Černyšovą ir nurodė, kad 3 000 žmonių limitas neatitinka lagerio išlaikymo ir valdybos administracijos darbuotojų finansavimo. Lageris labai nuostolingas. „Prašau Jūsų 184-ąjį lagerį reorganizuoti, jo bazėje palikti gydomojo lagerio skyrių (limitas – 1 000 žmonių).“¹⁷ Į prašymą buvo atsižvelgta ir 1946 m. gruodžio 30 d. 184-asis Šilutės (Macikų) lageris buvo panaikintas¹⁸. Iš pagrindinio lagerio Macikų lageris 1947 m. sausio 1 d. tapo 57-ojo Klaipėdos lagerio sudedamąja dalimi – 6-uoju lagerio skyriumi, o nuo 1948 m. pradžios – 3-uoju lagerio skyriumi¹⁹.

15 LSSR MVD ministro J. Bartašiūno 1946 m. rugsėjo mėn. raštas SSRS MVD GUPVI, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 123, l. 48.

16 1947 m. sausio mėn. SSRS MVD 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos viršininko Žuravlio ir lagerio apsaugos ir režimo viršininko Černych 1946 m. IV ketvirčio ataskaita, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 41, l. 56.

17 LSSR MVD ministro pavaduotojo A. Čečevo 1946 m. gruodžio 19 d. raštas SSRS MVD ministro pavaduotojui V. Černyšovui dėl 184-ojo lagerio reorganizavimo, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 123, l. 54.

18 1944–1949 m. ataskaita, l. 42.

19 LSSR MVD OPVI viršininko I. Trošino 1948 m. kovo 5 d. raštas SSRS MVD GUPVI I valdybos viršininko pavaduotojui P. Jefremovui, LYA, f. K-8, ap. 2, 1 mikrofilm, b. 208.

Šilutės mieste buvo palikta 184-ojo lagerio valdyba; galutinai ji išformuota tik 1948 m. rugsėjo 9 d. pagal SSRS MVD įsakymą Nr. 0546. 184-ojo lagerio ir 2652-osios specialiosios ligoninės nekilnojamasis turtas buvo perduotas MVD Pataisos darbų kolonijų skyriui²⁰.

Nors lageris vadinosi gydomuoju, tačiau jo belaisviai atlikdavo gamybines funkcijas, kurios buvo vadinamos darbo terapija. Lagerio viduje buvo dailidžių dirbtuvės, lentpjūvė, elektrinė, medžio apdirbimo cechais. 1946 ir vėlesniais metais buvo išlaikyta 4 zonų struktūra, tik jos gerokai išsiplėtė. Pirmoji zona – gamybinė, kurioje buvo pagalbinės patalpos, antroji – sanitarinė, kurioje buvo gydymo patalpos (ambulatorija, lazaretas) ir maisto blokas (valgykla tik lazareto ligoniams), trečioji – pagrindinė, kurioje gyveno karo belaisviai. Čia buvo pirtis, dezinfekcijos kamera ir visų belaisvių valgykla. Ketvirtojoje zonoje buvo keturi plytų barakai, trys iš jų, taip pat du mediniai pastatai ir du pagalbiniai barakai, priklausė 2652-ajai specialiajai ligoninei, o viename barake šalia trečiosios zonos buvo laikomi 21 parą karantine esantys belaisviai. Lageris turėjo vieną sanitarinę punktą (pirtį), kuris per valandą galėjo aptarnauti 50 žmonių, ir vieną dezinfekcijos kamerą, kurioje drabužiuose ir patalynėje buvo naikinamos blusos, utėlės ar blakės. Per mėnesį lagerio belaisviai (1946 m. sausio mėn.) pereinavo 4 sanitarinius patikrinimus (prausimosi procedūras), po kurių turėdavo gauti švarius apatinius drabužius. Lagerio pareigūnų ataskaitose, siunčiamose į Vilnių, buvo nurodoma, kad utėlėtumas tesiekė 1 proc. Pagalbinuose barakuose buvo maisto, daržovių ir pašarų sandėliai, duonos kepykla, trys daržovių žeminės, lagerio operatyvinio skyriaus darbo barakas, virtuvė ir sargybinių valgykla, vaistinė ir ambulatorija, siuvykla, lagerio valdybos štabas, penkių barakų sargybinių butai, du barakai įgulai, vienas barakas sargybiniams-prižiūrėtojams („budėtojams“), vienas barakas lagerio karių klubui. 8 kilometrai nuo lagerio, Šilutės–Pagėgių kelio atkarpoje, buvo įrengtas lagerio pagalbinis ūkis, kurio ūkiniuose pastatuose buvo laikomas žemės ūkio inventorių, traktoriai, gyvuliai ir paukščiai. Vasaros metu belaisviai gyvulių ūkį aprūpindavo šieną. 1947 m. vasario mėn. pagalbiniame ūkyje ir septyniuose Šilutės organizacijose dirbo 235 belaisviai²¹.

Iš tikrųjų lagerio belaisvių gyvenimo sąlygos buvo visai kitokios, negu buvo rašoma ataskaitose. Belaisvių atsiminimais, 1945 m. ir 1946 m. pradžioje jokių švარიų apatinių drabužių ir patalynės nebuvo ir niekas kas savaitę jų nekeitė, belaisvius

20 1944–1949 m. ataskaita, l. 42, 44.

21 184-ojo Šilutės karo belaisvių lagerio agentūrinės operatyvinės veiklos patikrinimo 1947 m. vasario 28 d. aktas, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 49, l. 35.

kamavo utėlės, blusos, blakės ir žiurkės, jie badavo, o pagalbinio ūkio žemės ūkio produkciją lagerio personalas beveik visą ar bent dalį išvogdavo (likdavo bulvių, raugintų kopūstų, burokėlių ir kt.). Belaisvių padėtis pradėjo gerėti tik 1946 m. antroje pusėje, kai aukšti Maskvos MVD pareigūnai pareikalavo lageriuose laikytis elementarios tvarkos. Vilniaus MVD vadovybė visą atsakomybę perkėlė lagerių valdybų viršininkams ir jų pavaduotojams. Tada pradėjo mažėti, tiksliau, buvo daugiau atskleista vagysčių ir masinio grobstymo atvejų, buvo nubastų lagerio pareigūnų. Žinoma, Macikų lagerio aprūpinimas ir priverstinių darbų sąlygos buvo daug geresnės nei, pavyzdžiui, 296-ojo ir 390-ojo Kauno lagerių, tačiau čia karo belaisviai ilgiau nei tris mėnesius neužsibūdavo – dauguma išgijusiųjų grįždavo į savo lagerius arba buvo repatrijuojami.

Apsauga ir režimas. Karo belaisvių lagerius saugojo SSRS NKVD (MVD) konvojinės kariuomenės „Raudonosios Žvaigždės“ ordino 132-ojo Minsko pulko arba 240-ojo pulko Šilutės miesto įgulos kariai (kuopa) ir vietos apsaugos laisvai samdomi darbuotojai-budėtojai (šauliai). Dėl žmonių trūkumo ir drausmės pažeidimų pastarieji neužtikrindavo belaisvių darbo režimo, neišvengdavo jų pabėgimų dažniausiai ūkio darbų vietose²².

1945–1946 m. buvo nuolat tobulinama 184-ojo lagerio techninė apsaugos sistema. 1946 m. gruodžio mėn. lagerio apsaugos zonos buvo galutinai sutvarkytos: pagal visą perimetrą buvo pastatytos ir nutiestos dvigubos spygliuotos vielos tvoros, itin daug dėmesio buvo skirta vartų zonos apsaugai, pastatytos sargybinių būdelės, įrengti 7 sargybos bokšteliai. Signalizacija – šviesos, garso ir telefoninė (1946 m. gegužės mėn. ataskaitoje rašoma, kad „signalizacijos nėra dėl elektros energijos nebuvimo“; elektra buvo gaminama paties lagerio elektrinėje)²³. Telefono laidai buvo nuvesti nuo lagerio štabo į vartų sargybos (rus. propusknoj) punktą ir čia esantį bokštelį ir iki pagalbinių ūkinių lagerio pastatų. Tačiau apsaugoti lagerį pagal visą perimetrą sargybinių labai trūko: pagal etatus turėjo būti 50 žmonių, buvo tik 26. Vidaus apsaugos darbuotojų („udėtojų“) pagal etatus turėjo būti 16, tačiau 1946 m. gegužės mėnesį jų buvo tik 10. Įvairioms lagerio belaisvių darbų vietoms sargybinių neužteko, be to, kaip buvo rašoma ne vienoje ataskaitoje, tokia apsauga ir nebuvo numatyta etatų sąraše. Prieš bandančius pabėgti ar sugautus belaisvius buvo naudojami šaunamieji

22 184-ojo karo belaisvių lagerio perdavimo ir priėmimo 1945 m. gruodžio 19 d. aktas, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 121, l. 152.

23 184-ojo karo belaisvių lagerio 1946 m. gegužės mėn. ataskaita LSSR MVD OPVI viršininkui I. Trošinui, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 41, l. 43.

ginklai. Už pasitaikančius karinės ir darbo drausmės pažeidimus belaisviai taip pat būdavo griežtai baudžiami.

Lagerių vadovybė laikėsi griežtų vidaus režimo reikalavimų. Belaisviai karininkai buvo laikomi atskirai nuo eilinių ir puskarininkių. Barakuose pasirodžius lagerio vadovams, buvo skelbiama komanda „ramiai“ ir visi atsistodavo. Lagerio administracija skirdavo kiekvieno barako vyresnįjį, per kurį būdavo sprendžiami iškilę klausimai. Buvo baudžiama drausminėmis nuobaudomis už atsisakymą dirbti ar nepaklusimą apsaugai ar konvojininkams. Taikoma bausmių sistema buvo panaši į Raudonosios armijos drausmės statuto nuobaudas. Nusizengusiems belaisviams galėjo būti pareikštas žodinis papeikimas prieš rikiuotę arba raštiškas lagerio viršininko įsakymu. Taip pat belaisviams iki 2 mėnesių būdavo atimama teisė susirašinėti su artimaisiais arba naudotis uždirbtais pinigais lagerio parduotuvėlėse. Už didesnę nepaklusnumą buvo taikomas dvejopas areštas: paprastasis arba griežtasis suėmimas. Macikų lageryje tam buvo pritaikytas mūrinis karceris. Pirmuoju atveju nusikaltęs belaisvis gaudavo iki 20 parų arešto. Jis būdavo vedamas į darbus ir kasdien maitinamas karštu maistu. Poilsio dienomis galėdavo apie valandą pabūti gryname ore. Antruoju atveju, kai būdavo taikomas griežtasis suėmimas, belaisvis dažniausiai patekdavo į vietos lagerio vienvietį karcerį iki 10 parų. Tada į darbus nevedavo, karštu maistu maitindavo kas antrą dieną, paprastai belaisvis gaudavo karšto vandens ir duonos. Per parą buvo leidžiama pasivaikščioti iki 30 min. Miegoti tekdavo be jokios patalynės ant lentų gulto. Abiem atvejais belaisviams miegoti buvo leidžiama 6 val. Areštantams buvo draudžiama susirašinėti, rūkyti, dainuoti, klausytis radijo ir žaisti lageryje leidžiamus žaidimus: šaškėmis, šachmatais ir domino²⁴.

Išskyrus higienos priemonės, karo belaisvis privalėjo neturėti jokių daiktų, ypač aštrių, duriančių ar pjaunančių. Belaisviui priklausė tik karinė uniforma, su kuria jis buvo suimtas. Buvo draudžiama rengtis civiliais rūbais ir juos turėti (su civiliais drabužiais buvo lengviau pabėgti iš lagerio ir slapstyti). Pagal vidaus tvarkos instrukciją belaisviams buvo galima nešioti skiriamuosius ženklus ant uniformų, tačiau iš daugelio to meto fotografijų matyti, kad nuo uniformų nuplėšti antpečiai, kiti kariniai skiriamieji ženklai. Tiesa, karininkai nešiojo karininkų kepure su atitinkama kokarda ir antpečius. Susidėvėjus uniformoms belaisviams būdavo išduodamos dėvėtos, nublukusios rusiškos palaidinės (gimnastiorkos) ir kelnės. Žiemos metu belaisviai beveik niekuo nesiskyrė nuo GULAG'o lagerio kalinių, nes ant uniformos

24 SSRS NKVD 1941 m. rugpjūčio 13 d. įsakymas „Dėl SSRS NKVD karo belaisvių lageriuose buvimo tvarkos“, RFVA, f. 9401, ap. 12, t. 12, b. 205, l. 35–39.

dėvėjo standartines šimtasiūles (fufaikas, bušlatus, telogreikas) ir žieminės kepures. Praėjus keleriems metams ir susidėvėjus uniformai, kai kurių lagerių belaisviai gaudavo specialius GULAG'o kalinio rūbus.

Kiekvieną mėnesį ir dažniau buvo atliekamos belaisviams netikėtos asmeninių daiktų ir gyvenamosios vietos kratos. Žinoma, daug belaisvių slėpė savo apdovanojimus, uniforminius pasižymėjimo ženklus, kareivių knygeles, žemėlapius, skutimosi peiliukus, kortas, pinigus ir pan. Tikrintojus labiausiai domino belaisvių karo laikų dokumentai, apdovanojimai, SS, SA kūno tatuiruotės ir aštrūs geležiniai daiktai. Apie kratų rezultatus J. Bartašiūnas pranešdavo SSRS MVD GUPVI viršininko pavaduotojui gen. ltn. A. Kobulovui. Antai 1946 m. spalio–gruodžio mėnesiais Maciškų lageryje buvo atlikti keturi patikrinimai. Aštrių daiktų nerasta, bet buvo aptikta vokiškų markių. Jos buvo konfiskuotos ir atiduotos į lagerio kasą. Per 1946 m. gruodžio mėn. kratą buvo aptikti 2 Geležiniai kryžiai, 3 medaliai, 4 karininkų ir kareivių antpečiai, 28 kareivių knygelės, 1 nuodų (nitroglicerolio) ampulė, 1 672 Vokietijos markės ir kt. Kratos metu mjr. Sipmano piniginiėje aptiktas ženklas, patvirtinantis, kad jis buvo apdovanotas pirmojo laipsnio Geležiniu kryžiumi. Belaisvį nurengus kairės rankos pažastyje aptikta „A“ raidės ir kraujo grupės tatuiruotė, kuri reiškė jo priklausymą SS kariniams daliniams. Tokią pat tatuiruotę kairės rankos pažastyje turėjo Emilis Švaicichas. Kestnerio milinėje rastas krūtininis ženklas – antrojo laipsnio Geležinis kryžius. Buvusio chirurgo, medicinos tarnybos kpt. Kristiano Jakobseno stale aptikta nuodų „Nitroglicerinas“ ampulė ir fašistinio turinio užrašai. Prasidėjo jo tardymas „iš esmės“ (rus. po suščestvu). K. Jakobsenas už akių lagerio saugumiečių buvo įtrauktas į operatyvinę bylą-formuliarą „Prūsokas“, siekiant atskleisti profašistinę belaisvių veiklą lageryje²⁵.

Lagerio vidaus struktūrą sudarė belaisvių darbo brigados ir būriai, kuriems dažniausiai vadovavo sovietams lojalūs karininkai arba žemesnį karinį laipsnį turintys „antifašistai“ – visiškai paklusnūs ir priklausomi nuo lagerio administracijos kareiviai ar puskarininkiai. Tos pačios darbo brigados ar darbo būrio žmonės gyveno viename barake, valgykloje valgydavo prie vieno stalo, darbe buvo kolektyviai atsakingi už nurodytų darbų įvykdymą ir kt. Visi belaisviai turėjo būti apsirengę tik savo tarnybos uniformomis (išskyrus vokiečių represinių struktūrų uniformas).

Operatyviniai darbuotojai rūpinosi ir darbo vietų apsauga. Buvo pageidautina, kad darbo vieta būtų kuo arčiau lagerio. Ji turėjo būti aptverta spygliuota viela.

25 LSSR MVD ministro J. Bartašiūno 1947 m. vasario 5 d. pranešimas SSRS MVD GUPVI viršininko pavaduotojui A. Kobulovui, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 44, l. 52–55.

Jei vietovės nebuvo įmanoma aptverti viela, belaisviai buvo siunčiami dirbti su ginkluota apsauga. Be to, darbdavys turėjo pasirūpinti duoti kuo daugiau darbo, kad dirbantieji neturėtų kada ilsėtis. Grįžtantys iš darbų karo belaisviai vėl būdavo tikrinami pagal pavardes.

Macikų lageryje 70 belaisvių (1946 m. gegužės mėn. – 64 žmonės, iš jų 28 lagerio vairuotojai), beveik visi vokiečių tautybės, buvo „iškonvojinti“ – jie galėjo be sargybos priežiūros laisvai atlikti jiems pavestas pareigas tiek lageryje, tiek už jo ribų: 20 žmonių dirbo transporto skyriuje, daugiausia vairuotojais, 10 – maisto ir pašarų tiekimo darbus, 13 – daiktų tiekimo skyriuje ir 27 – butų eksploatacijos skyriuje, rūpinosi belaisvių barakų inventoriu (gultais, stalais, krosnimis, langais, durimis ir kt.), patalpų šildymu (kuru), taip pat aptarnavo lagerio administracijos pareigūnų butus ir bendrabučius, sargybinių-budėtojų tarnybines patalpas ir pan. Butų eksploatacijos reikalais jiems dažnai reikėdavo išvykti į Šilutę ir Klaipėdą²⁶.

Belaisvių buities ir darbo sąlygos. Į naujai pavadintą Šilutės gydomąjį lagerį dažniausiai buvo vežami vadinamosios III sveikatos išsekimo grupės belaisviai. Ligonių gyvenimo ir „gydymosi“ sąlygos, ypač šaltuoju metų laiku, buvo labai blogos. 1945–1946 m. lagerio administracija į belaisvius ir jų bėdas žiūrėjo abejingai, apatiškai. Žmonės kentėjo dėl išsekimo, nuolatinio neprivalgymo, nepagydomų lėtinių ligų, vitaminų trūkumo, sunkių sužeidimų ar jų padarinių, šaltų patalpų, prastų gultų, šieno čiuzinių ir patalynės trūkumo. Nors, oficialiais LSSR MVD duomenimis, maitinama buvo pagal nustatytas normas ir atsižvelgiant į ligas (dviejų patiekalų pietūs – sriuba ir karštas antrasis patiekalas), tačiau karo belaisvio Arno Šulcės ir GULAG'o lagerio 3-iosios patalos darbų kolonijos kalinio Broniaus Antanaičio atsiminimai liudija priešingai: maitinama buvo visiškai prastai, ypač 1945–1946 m. Ir vieni, ir kiti lagerininkai per pietus gaudavo skystos sriubos. B. Antanaitis rašė: „Per dieną dirbdavome alkani, guldavome alkani ir rytą keldavomės taip pat alkani.“²⁷ Kai belaisviai išvykdavo dirbti į lagerio apylinkes, padėti gelbėjo vietos gyventojai, kurie pagal to meto išgales duodavo maisto produktų. Distrofija sergantys vyrai valgydavo lazareto virtuvėje atskirai nuo kitų.

Belaisviai gyveno dideliuose mūriniuose pusės plytos storio sienomis barakuose be lubų ir nešiltintais stogais. Sušildyti vidines patalpas normuotu kuru buvo

26 1947 m. sausio mėn. SSRS MVD 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos viršininko A. Žuravlio ir lagerio apsaugos ir režimo viršininko Černych 1946 m. IV ketvirčio ataskaita, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 41, l. 56.

27 A. Antanaitis, *Žodžiai iš pragaro*, Vilnius, 1991, p. 70.

tiesiog neįmanoma. Kiekviename kambaryje buvo vidutiniškai po 50–60 žmonių. Belaisvių apranga buvo baisi. Lagerio viršininko kpt. Karpovo žodžiais, „uniformos nuširusios ir dažnai reikalingos kapitalinio remonto“²⁸. Žieminių drabužių apskritai nebuvo, išskyrus darbams skirtas šimtasiūles ir žieminės kepures, nebuvo šiltų kelnų ir žieminių batų. Belaisvių gyvenimo ir buities sąlygos pagerėjo tik 1947 m., kai jų padėtimi susirūpino aukštieji Maskvos pareigūnai. 1945–1947 m. repatriuoti į Vokietiją ar kitas šalis karo belaisviai pasakojo apie tragišką belaisvių padėtį Sovietų Sąjungoje. Būtent tada buvo susirūpinta belaisvių maitinimu pagal normas, apranga, buities sąlygomis.

Nuo 1945 m. pabaigos Lietuvoje esantys belaisviai pagal karinį laipsnį gaudavo privalomąsias išmokas. Eiliniai kareiviai ir puskarininkiai gaudavo 7 rb per mėnesį, vidutinio rango karininkai – 10 rb, aukštesnieji karininkai (nuo majoro) – 15 rb, o aukščiausieji karininkai (generolai, feldmaršalai) – 30 rb per mėnesį. Be to, karo belaisviai užsidirbdavo pinigų, eidami lageryje kurias nors pareigas. Karo belaisvis, dirbantis lageryje gydytoju, uždirbdavo per mėnesį 40 rb, felčeris – 20 rb²⁹. SSRS NKVD GUPVI 1945 m. rugsėjo 29 d. direktyvoje dėl karo belaisvių įdarbinimo buvo nurodyta, kad dirbantįjį, kuris atlieka nustatytą darbo normą ar ją viršija 100 proc., reikia skatinti pinigais ir geresnėmis gyvenimo sąlygomis, premija. 1945 m. Lietuvoje vidutinis karo belaisvių darbo užmokestis buvo 13,19 rb, 1946 m. – 15,3 rb³⁰. Remiantis 57-ojo Klaipėdos lagerio buhalteriniais dokumentais, Macikų lagerio belaisviai 1947 m. balandžio mėn. vidutiniškai uždirbo po 19,16 rb, gegužę – 14,19 rb, rugpjūtį – 22 rb. Pagalbiniame ūkyje uždarbis būdavo beveik 3 kartus mažesnis, tik apie 5,5 rb³¹. Didžiausi uždarbiai būdavo gaminant plataus vartojimo prekes gyventojų buičiai.

Pagal savo fizinį pajėgumą Macikų belaisviai atlikdavo smulkius amatininkų darbus: gamino spynas, seifus, peilius, elektrines virykles, baldus ir kt., dirbo pagalbiniame ūkyje, žvejojo ir pan. Šiam lageriui buvo skirta 679 ha dirbamos žemės (1946–1947 m. sėjos planas buvo įvykdytas 104,5 proc.), 543 ha ganyklų, be to, ūkyje

28 LSSR MVD karo belaisvių lagerių darbuotojų 1947 m. spalio 29–30 d. pasitarimas, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 66, l. 31.

29 SSRS NKVD 1942 m. rugpjūčio 25 d. cirkuliaras dėl karo belaisvių maitinimo, Военнопленные в СССР 1939–1956. Документы и материалы, Москва, 2000, с. 344.

30 1944–1949 m. ataskaita, l. 21.

31 57-ojo Klaipėdos karo belaisvių lagerio valdybos viršininko A. Čibriakovo 1948 m. kovo mėn. raštas LSSR MVD OPVI viršininkui I. Trošinui, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 121, l. 272, 285.

buvo 76 arkliai, 109 raguočiai, buvo penimos 25 kiaulės ir laikoma 71 višta³². Jungtinės Šilutės ir Klaipėdos karo belaisvių lagerių žvejų komandos Kuršių mariose 1945 m. sugavo 45 t, 1946 m. – 135 t, 1947 m. – 104 t ir 1948 m. – 59 t žuvis, iš viso 393 t³³.

Tūkstančiams Macikų lagerio belaisvių aptarnauti buvo įsteigta siuvykla ir kirpykla. Šiuose aptarnavimo padaliniuose dirbo kvalifikuoti specialistai belaisviai. Vienas vokiečių belaisvis buvo įdarbintas Šilutės miesto kirpykloje, kurioje už pinigus kirposi visas lagerio personalas. Siuvykloje kiekvieną dieną buvo taisoma belaisvių vokiška ir rusiška karinė apranga. Siuvyklos paslaugomis naudojosi ir lagerio pareigūnai bei tarnautojai, belaisviai siuvėjai už tai gaudavo papildomų produktų ar rūkalų. Tačiau kai kurie sovietiniai kariškiai, niekindami vokiečius, demonstruodavo savo išskirtinumą ir valdžią. Antai 1946 m. vasario 9 d. eil. Akunyšinas, atėjęs į siuvyklą, pareikalavo, kad siuvėjas išlygintų jo palaidinę ir prisiūtų apykaklę, nors šiuos darbus jis privalėjo atlikti pats. Tai buvo eilinis belaisvio pažeminimas. Siuvėjas, motyvuodamas tuo, kad jam reikalingas lagerio viršininko leidimas, atsisakė tai padaryti. Akunyšinas puolė mušti žmogų. Išėjęs į lauką, paėmė akmenį ir sviedė į langą, norėdamas sužaloti siuvėją, bet nepataikė. Vėliau Akunyšinas už tai, kad necenzūriniais žodžiais aprėkė vyr. tardytoją V. Strekačiova, buvo pasodintas 7 parom į karcerį, bet sugebėjo pabėgti³⁴. 1945 m. pabaigoje Šilutės apylinkėse susiformavo plėšikų gauja, kuri netikėtais antpuoliais grobdavo gyventojų turtą. Macikų lagerio saugumiečiai nustatė, kad jos branduolį sudarė lagerio darbuotojai budėtojai vrš. Bagdasarjanas, eil. Akunyšinas ir civilis lietuvis Stupuras³⁵. Tolesnis Akunyšino likimas nežinomas.

Lagerio kirpykloje dirbo keletas kirpėjų (skaičius nežinomas, tačiau per 1 mėn. jiems reikėdavo apkirpti apie 3 tūkst. žmonių, todėl tai galėjo būti nemaža belaisvių brigada). Už kirpimą belaisviai atsiskaitydavo pinigais. Lagerio kirpėjai ir Šilutės miesto kirpėjas pinigus atiduodavo į finansų skyriaus kasą, tačiau griežtos finansinės kontrolės nebuvo. Pinigus priimdavo buhalteris, tačiau kirpėjai negaudavo jokių dokumentų. 1946 m. lapkričio mėn. 57-ojo Klaipėdos lagerio finansų skyriui patikrinus kirpyklos finansų apskaitą paaiškėjo, kad buhalterijoje „dingo“ 3 835 rb. Pa-

32 A. Arbušauskaitė, Šilutės miesto ir apylinkių represinių struktūrų charakteristika (trumpa neskelbta Macikų lagerio istorijos apžvalga), Klaipėda, 2012, LYA, f. V-141, ap. 2, b. 38, l. 28.

33 Ibid.

34 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos viršininko pavaduotojo operatyviniam darbui kpt. S. Otreško 1946 m. vasario mėn. operatyvinio agentūrinio darbo 1946 m. kovo mėn. ataskaita, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 156–157.

35 Ibid., l. 157.

sirodo, vokiečiai belaisviai, negaudami jokių dokumentų už į kasą atiduotus pinigus, rašydavosi savo apskaitą. Rusai tikrintojai tikėjo vokiečių sąžiningumu, todėl puikiai suprato, kad pinigai iš kasos buvo pasisavinti, tiksliau – pavogti. Kilo skandalas. Ištyręs padėtį 57-ojo Klaipėdos lagerio finansų skyriaus viršininkas Grinšpunas parašė raštą į Vilnių pplk. I. Trošinui³⁶.

2 lentelė. 184-ojo karo belaisvių lagerio kirpyklos 1945 10–1946 10 finansų ataskaita

Data	Atiduota į kasą, rb	Atiduota į kasą pagal belaisvių kirpėjų apskaitą, rb	Pinigų trūkumas, rb
1945 m. spalio	150	425	275
Lapkritis	541	550	9
Gruodis	50	400	350
1946 m. sausis	535	750	215
Vasaris	753	946	193
Kovas	566	996	430
Balandis	804	1 188	384
Gegužė	969	1 444	475
Birželis	560	1 002	442
Liepa	370	726	356
Rugpjūtis	660	1 040	380
Rugsėjis	292	515	223
Spalis	302	405	103
Iš viso	6 552	10 387	3 835

Sudaryta pagal: 57-ojo Klaipėdos lagerio finansų skyriaus viršininko Grinšpuno 1946 m. lapkričio mėn. raštas LSSR MVD OPVI viršininkui I. Trošinui, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 255–256

36 57-ojo Klaipėdos lagerio Finansų skyriaus viršininko Grinšpuno 1946 m. lapkričio mėn. raštas LSSR MVD OPVI viršininkui I. Trošinui, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 255–256.

1947–1948 m. Macikų lagerio karo belaisvių padėtis labai pagerėjo, lyginant su ankstesniu laikotarpiu. Belaisviai gaudavo kokybiškesnio maisto ir daugiau pavalyti, už uždirbtus pinigus maisto produktų galėdavo įsigyti lagerio krautuvėlėje, o nelegaliai – iš vietos gyventojų; pagerėjo medicinos paslaugos. Dėl visa to sumažėjo bėglių. Visi laukė repatriacijos. Tuo metu didžiausia nelaimė belaisviui buvo netikėtas išvežimas į Rusiją. Kadangi daugelis belaisvių dėl lėtinių ligų ir išsekimo negalėjo dirbti sunkių darbų, 1945 ir 1946 m. į SSRS buvo išvežti tik 534 belaisviai³⁷.

Medicinos pagalbos teikimas. 1945 m. Vokietijos armijos belaisvių fizinė ir psichinė būklė buvo labai bloga, netgi tragiška. Dauguma karių, kurių daliniai buvo sumušti frontuose ir užspeisti sovietų karinių operacijų „katiluose“ (Pomeranijos, Kuršo, Berlyno ir kt. apsiaustyse), buvo fiziškai išsekę ir demoralizuoti, ypač tie, kuriuos buvo paėmę į nelaisvę 1-ojo Baltarusijos fronto dalinių kariai. Dėl išsekimo nemaža belaisvių sovietų medikų buvo pripažinti sergantys distrofija (visiškas fizinis organizmo išsekimas) – daugelio jų laukė lėta kankinanti mirtis. Oficialiais LSSR MVD duomenimis, 1945 m. Lietuvoje mirė 1 244, o 1946 m. – 1 559 belaisviai³⁸. Ypač sunkus buvo 1945 m. žiemos laikotarpis. 1945–1946 m. dalį belaisvių pradėta repatriuoti į tėvynę. Tačiau SSRS vadovybė neketino grąžinti visų sergančiųjų.

Oficialiai visuose lageriuose belaisviai buvo skirstomi į keturias kategorijas: pirmajai priklausė gana sveiki ir darbingi asmenys, antrajai – iš dalies galintys dirbti. Šių dviejų kategorijų žmonės buvo varomi į prievartinius darbus, nors, sovietų prižiūrėtojų nuomone, tik 27 proc. šių žmonių buvo darbingi. 1949 m. SSRS ir LSSR MVD pareigūnai pripažino, kad 1945 m. 50 proc. visų belaisvių buvo nedarbingi³⁹. Trečiajai kategorijai priklausė senyvo amžiaus belaisviai arba sergantys lėtinėmis ligomis, taip pat tie, kurie dėl ligos laikinai buvo atleisti nuo darbų, gydėsi lagerių lazaretuose arba buvo sveikstantys, gulintys lagerių poilsio kambariuose arba stacionariose specialiosiose ligoninėse. Daugiausia trečiosios kategorijos belaisvių sirgo lėtinėmis ligomis⁴⁰. Dauguma trečiosios kategorijos belaisvių į sunkius darbus nebuvo imami. Jie gamindavo plataus vartojimo prekes, palaikydavo lagerio vidaus tvarką. 1945 m. 34 proc. trečiosios kategorijos vyrų apskritai nieko negalėjo dirbti. Ketvirtajai kategorijai buvo priskirti asmenys, sergantys distrofija, invalidai, negalintys vaikščioti ir tik transportuojami ligoniai.

Visi belaisviai, atvykę į Macikų gydomąjį lagerį, pereidavo kompleksinę sanitarinę apžiūrą ir dezinfekciją. Paskui 21 parą gyvendavo karantino sąlygomis jiems

37 1944–1949 m. ataskaita, l. 2.

38 1944–1949 m. ataskaita, l. 2.

39 1944–1949 m. ataskaita, l. 6.

skirtoje gyvenamojoje vietoje (zonoje), t. y. izoliuoti nuo kitų belaisvių. Apžiūros metu iš karto būdavo nustatoma jų fizinė būklė, imamasi profilaktinių priemonių dėl infekcinių ligų. Kiekvieną dieną būdavo atliekama belaisvių darbo vietų ir gyvenamosios vietos (zonos) sanitarinė apžiūra, sergantieji siunčiami į ambulatoriją. Lagerio lazarete buvo laikomi nevaikštantys ligoniai, jie turėjo lovas, buvo aprūpinti balta patalyne ir ligoninės apranga (ilgais baltais marškiniais). Sunkiai sergantys belaisviai buvo guldomi į šalia esančią 2652-ąją specialiąją ligoninę. Į ją vidutiniškai per mėnesį būdavo siunčiama 35–45 ligoniai.

Lyginant su kitais lageriais, Macikų belaisvių stovyklos teritorija buvo sutvarkyta, dalis pastatų buvo mūriniai, bet plonos sienos žiemos metu labai prastai saugojo žmones nuo šalčio. Ambulatorijoje veikė terapeuto, chirurgijos ir stomatologijos kabinetai, kuriuose per mėnesį apsilankydavo 1,5–2 tūkst. belaisvių. Dažniausiai į gydytojus būdavo kreipiamasi dėl odos ligų, antroje vietoje pagal dažnumą buvo chirurginiai negalavimai. 1946 m. sausio mėn. nuo darbų buvo atleisti 539 belaisviai. Lagerio lazarete buvo 550 lovų (limitas 500), veikė sanitarinis mazgas (dušai, tualetai), maitinimo blokas (valgykla). Ligos istorijos korteles (knygeles) tvarkė belaisviai medikai, prižiūrimi rusų gydytojų. Lazarete nakties metu budėjo belaisvių medicinos personalas, irgi kontroliuojamas rusų medikų. Nors gyvenamosios patalpos buvo perpildytos, tačiau vokiečių belaisvių medikų pastangomis epideminių ligų išvengta. Vanduo buvo tiekiamas vandentiekiu, bakteriologiškai patikrintas ir vartoti tinkamas.

1945 m. – 1947 m. lapkričio 1 d. Macikų gydomajame lageryje teko pabūti 5 185 belaisviams: iš 195-ojo Vilniaus lagerio – 1 307, iš 296-ojo Kauno lagerio – 955, iš 57-ojo Klaipėdos lagerio – 693, iš 294-ojo Šiaulių lagerio – 296, iš 2652-osios specialiosios ligoninės – 1 891, iš nenustatytų vietų – 43. Iš visų atvykusiųjų gydytis ar sustiprinti sveikatą 4 781 žmogus, arba 92,2 proc., buvo nusilpę arba sirgo distrofija, 60 belaisvių sirgo tuberkulioze, 523 – virškinamojo trakto ligomis, 1 671 – odos ligomis (51 – niežais), 246 – širdies ligomis, 21 buvo nušalę, 11 sirgo nervų ligomis, 1 836 buvo po chirurginių operacijų, 2 288 sirgo kitomis ligomis⁴⁰.

Pirmais pokario metais SSRS MVD GUPVI dėl didžiulio belaisvių skaičiaus ir grandiozinių ūkio struktūrose vykdomų darbų įgijo tam tikrą politinę svarbą. SSRS MVD GUPVI ir jos padalinių vadovai respublikose, taip pat lagerių viršininkai, disponuojantys dideliais žmonių ir materialiniais ištekliais, galėjo imtis bet kokių Kremliaus ekonominių užsakymų. Ši institucija tapo viena iš labiausiai korumpuotų

40 LSSR MVD karo belaisvių lagerių darbuotojų 1947 m. spalio 29–30 d. pasitarimas, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 66, l. 31.

struktūrų Sovietų Sąjungoje. Priežastis – beveik nemokamas belaisvių darbas, nekontroliuojami lagerių ir vietos ūkio struktūrų (įmonių) santykiai, grindžiami savitarpio bendradarbiavimu, asmenine nauda, savivale ir belaisvių išnaudojimu. Karo belaisvių lageriai tapo sovietinių pareigūnų pasipelnymo šaltiniu.

Turint galvoje šią aplinkybę, didžiausi nesutarimai tarp Macikų gydomojo lagerio ir 57-ojo Klaipėdos lagerio valdybos kildavo dėl sveikstančiųjų ir ligonių panaudojimo įvairiems darbams. 1947 m. Macikų administracija buvo tos nuomonės, kad belaisviai ligoniai turi dirbti palyginti lengvus darbus, jiems turi būti taikoma tinkama darbo terapija. 57-ojo Klaipėdos lagerio valdyba reikalautavo visus be išimties belaisvius panaudoti visiems, net ir sunkiausiems darbams, kaip ir anksčiau (1945–1946 m.).

1947–1948 m. prasidėjus masinei belaisvių repatriacijai, į belaisvius pradėta žiūrėti kaip į sovietinės propagandos įrankį. Reikėjo, kad belaisviai, daugiausia grįžtantys į Vokietiją ir Austriją, būtų bent kiek palankesnės nuomonės apie „taikingiausią“ pasaulio šalį SSRS, stengtasi juos auklėti antifašistine dvasia, jie turėjo būti sveiki, neligoti. Tuo tikslu SSRS MVD ministras gen. plk. S. Kruglovas visų respublikų vidaus reikalų ministerijoms ir sričių valdyboms 1947 m. spalio mėn. parašė slaptą laišką Nr. 5245 „Dėl karo belaisvių fizinės būklės išsaugojimo 1947–1948 m.“⁴¹

Vilniuje LSSR MVD karo belaisvių lagerių darbuotojų pasitarimas dėl gauto laiško įvyko 1947 m. spalio 29–30 d. Dalyvavo LSSR MVD vadovybė ir visų lagerių valdybų ir skyrių viršininkai, jų pavaduotojai, LSSR MVD OPVI ir lagerių politinių skyrių darbuotojai – iš viso 58 žmonės. Macikų lagerio viršininko pavaduotojo mjr. Kolokščianskio duomenimis, 70–75 proc. visų belaisvių buvo vedami arba vežami į sunkius ūkinius darbus (57-ojo Klaipėdos lagerio valdybos nurodymu). Macikų lagerio viršininkas kpt. Karpovas pasitarime pareiškė, kad toks belaisvių panaudojimas prieštarauja gydomojo lagerio funkcijoms ir belaisvių gydymo tikslams. Jis nurodė, kad taikant darbo terapiją belaisviai aprūpina lagerį šienu, mediena, dirba pagalbiniais žemės ūkio darbais ir lentpjūvėje, žvejoja, gamina plataus vartojimo prekes (statines, seifus, taisy avalynę ir uniformas). Jis gyrė sovietinių medicinos darbuotojų sąžiningumą ir pareigingumą. Kadangi jų trūko, buvo naudojamos belaisvių medikų paslaugomis. Kpt. Karpovas skundėsi, kad lageris blogai aprūpinamas medikamentais ir nėra vaistinės, kurioje būtų gaminami skubūs receptiniai vaistai. Dėl medikamentų nuolatos tekdavo važiuoti į Klaipėdą. Jis taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad patikrinimų metu nustatyta, jog visuose Lietuvos karo belaisvių lageriuose yra nepatenkinamos sergančiųjų laikymo sąlygos, dėl to belaisviai dažnai serga odos ligomis

41 Ibid., l. 30–33.

(niežais ir kt.), taip pat tokiomis, kurioms būtinas chirurginis gydymas. Per dešimt 1947 m. mėnesių iš Macikų lagerio, t. y. 57-ojo Klaipėdos lagerio 6-ojo skyriaus, išvyko 4 483 „pasveikę“ ligoniai. Nors jis tvirtino, kad lagerio sanitarijos būklė gera, tačiau po jo kalbėjęs pavaduotojas mjr. Kolokščianskis išskėlė kai kuriuos trūkumus, pavyzdžiui, tai, kad visą mėnesį lageryje nebuvo muilo. Pasitarime kpt. Karpovas išdėstė savo pasiūlymus: 1) įsteigti vaistinę, 2) aprūpinti lagerį medicinos personalu, 3) lagerį laikyti tik gydymu, todėl atsisakyti visų nereikalingų ūkinių gamybinių funkcijų, ligoniams gali būti taikoma tik darbo terapija. Trečiosios kategorijos belaisvius Lietuvos darbo lageriuose panaudoti tik lengviems darbams. 57-ojo lagerio sanitarijos tarnybai, o dar geriau – LSSR MVD OPVI patvirtinti Macikų lagerio, t. y. 57-ojo Klaipėdos lagerio 6-ojo skyriaus, sanitarinius sveikatinimo planus, kuriais būtų užkirstas kelias gamybininkams kištis į lagerio darbą ir siūlyti jam nebūdingas funkcijas⁴².

Agentūrinis darbas. Macikų karo belaisvių lageryje veikė operatyvinis skyrius (turėjo savo atskiras patalpas), kurio darbuotojai sekė visus lagerio belaisvius ir pagalbinį lagerio personalą, tarp visų čia esančių žmonių diegė savo agentūrą ir visiška slaptą informaciją perduodavo SSRS ir LSSR NKVD (MVD) vadovaujantiems darbuotojams: LSSR NKVD (MVD) ministrui gen. mjr. J. Bartašiūnui, ministro pavaduotojui plk. Piotrui Kapralovui, LSSR MVD OPVI viršininkui pplk. I. Trošinui, LSSR MVD OPVI viršininko pavaduotojui mjr. N. Korolenkai, LSSR MVD Operatyvinio skyriaus viršininkui mjr. R. Gerasimčiukui. Vėliau slaptą informaciją gen. J. Bartašiūnas arba pplk. I. Trošinas perduodavo į Maskvą SSRS MVD GUPVI viršininko pavaduotojui gen. ltn. A. Kobulovui. Susirašinėti tiesiogiai su A. Kobulovu turėjo teisę ir lagerio operatyvinio skyriaus viršininkai kpt. S. Otreško ir mjr. Kuzma Voroncovas. Operatyvinio skyriaus žinioje buvo visi 184-ojo lagerio ir 2652-osios specialiosios ligoninės belaisviai, lagerio pareigūnai ir laisvai samdomi darbuotojai. 184-ojo lagerio valdybos operatyvinis skyrius turėjo 6 etatus, kuriuos 1946 m. liepos 1 d. patvirtino LSSR MVD ministro pavaduotojas kadru reikalams Antanas Mickevičius: skyriuje dirbo skyriaus viršininkas mjr. Kuzma Voroncovas, vyr. operatyvinis įgaliotinis ltn. Ilja Korsunovas, operatyvinis įgaliotinis Ivanas Šumkovas, vyr. tardytojas vyr. srž. Vladimiras Strekačiovas, visi VKP(b) nariai. Skyriuje buvo laisvi operatyvinio įgaliotinio ir tardytojo etatai⁴³.

Svarbiausias agentūrinis operatyvinis darbas buvo su karo belaisviais. Padedant vidaus agentams buvo siekiama: 1) nustatyti karo belaisvių, kurie turėjo būti

42 Ibid.

43 1946 m. liepos 1 d. 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos Operatyvinio skyriaus 6 etatu sudėtis, LYA, f. V-142, ap. 1, b. 6, l. 163.

teisiami, SSRS teritorijoje įvykdytus nusikaltimus; 2) nustatyti, kurie karo belaisviai yra „tėvynės išdavikai“ – SSRS piliečiai; 3) nustatyti oficialius ir neoficialius Vokietijos žvalgybos ir kontržvalgybos struktūrų darbuotojus; 4) nustatyti karo belaisvių ryšius su Lietuvos partizanais ir pogrindžio organizacijomis; 5) užkirsti kelią karo belaisvių sabotazui ir špionažui, antisovietinei veiklai, pabėgimams ir kt. Įdomu tai, kad 1946 m. vienas iš svarbiausių agentūrinio darbo uždavinių buvo išsiaiškinti karo belaisvių ryšį su konkrečiai įvardinta Lietuvos laisvės armija⁴⁴.

1945 m. rugsėjo 1 d. Macikų lageryje buvo 3 383 belaisviai, iš jų 3 219 vokiečių. Tada buvo užverbuota 15 agentų⁴⁵. 1946 m. balandžio mėnesį kpt. S. Otreško pranešė plk. P. Kapralovui apie neseniai atliktą agentūrinį darbą 184-ojo karo belaisvių lagerio lazarete, 2652-ojoje specialiojoje ligoninėje ir pagalbiniame ūkyje, „kur gali išsiskverbti priešišku elementu“. Iš naujo peržiūrėta visa agentūra ir numatyta verbuoti naujus belaisvius, atvykusius į lagerį ir specialiąją ligoninę. Belaisvių darbo kuopų ir batalionų vadais paskirti antifasistinių pažiūrų asmenys, neretai užverbuoti agentai, darbe rodantys pavyzdį kitiems belaisviams⁴⁶.

Kiekvieną mėnesį LSSR MVD ir OPVI atsiskaitydavo Maskvai apie operatyvinių nustatytus karo nusikaltimų padariusius arba įtariamus belaisvius. 1946 m. lapkričio mėn. LSSR MVD ministras gen. J. Bartašiūnas pranešė SSRS MVD GUPVI viršininko pavaduotojui gen. ltn. A. Kobulovui, kad operatyvinėmis agentūrinėmis priemonėmis 184-ajame karo belaisvių lageryje buvo nustatytas ir ištrauktas į operatyvinę įskaitą (sekamas) vokiečių armijos plk. ltn. Leopoldas Asmusas, NSDAP narys nuo 1933 m., suimtas 1945 m. gegužės 5 d. prie Potsdamo. Lagerio agentų „Holtsmanno“ ir „Marijos“ duomenimis, L. Asmusas 1943–1944 m. buvo Stalino miesto (dab. Doneckas, Donbaso sr.) rusų karo belaisvių persiunčiamojo punkto komendantas. Vėliau panašias pareigas L. Asmusas ėjo Dubesaryje (Rumunija, dab. Moldavija). J. Bartašiūnas rašė: „Asmusas dabar uždarytas į kalėjimą, aktyviai tardomas.“⁴⁷

44 184-ojo karo belaisvių lagerio agentūrinio operatyvinio ir tardymo darbo 1946 m. spalio mėn. ataskaita LSSR MVD OPVI viršininkui I. Trošinui, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 208.

45 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos viršininko pavaduotojo operatyviniam darbui S. Otreško 1945 m. rugsėjo 1 d. ataskaita dėl lagerio agentūrinio tinklo, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 4, l. 125.

46 184-ojo karo belaisvių lagerio Operatyvinio skyriaus viršininko S. Otreško 1946 m. balandžio mėn. pranešimas LSSR MVD ministro pavaduotojui P. Kapralovui dėl atlikto agentūrinio darbo, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 76.

47 LSSR MVD ministro J. Bartašiūno 1946 m. lapkričio mėn. specialusis pranešimas SSRS MVD GUPVI viršininko pavaduotojui A. Kobulovui, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 12, l. 269.

1946 m. gegužės 17 d. kpt. S. Otreško, matyt, gavęs naujas pareigas, perdavė naujam operatyvinio skyriaus vadovui mjr. K. Voroncovui 33 agentų sąrašą su vardais, pavardėmis ir slapyvardžiais⁴⁸. Tačiau buvo ir nesklandumų. Antai 1946 m. gegužės 17 d. LSSR MVD Operatyvinio skyriaus viršininkas mjr. R. Gerasimčiukas klausė mjr. K. Voroncovo, kur dingio belaisviai: Eduardas Gelmeris, agentas „Fricas“, Kristijanas Keineris, agentas „Drai“, Heincas Leningas, agentas „Ordinarc“, Otas Majus, agentas „Lazutčik“. Jų bylos-formuliarai iš 184-ojo lagerio buvo persiųstos į 195-ąjį Vilniaus lagerį, tačiau pačių asmenų nerasta⁴⁹.

Dėl dažno belaisvių kilnojimo iš vieno lagerio į kitą nukentėdavo agentų darbas. Atsižvelgdamas į LSSR MVD ministro gen. J. Bartašiūno agentūrinio operatyvinio darbo nurodymus, 184-ojo lagerio operatyvinis skyrius 1946 m. pirmojoje pusėje užverbavo 28 agentus: 20 vokiečių, iš jų 4 karininkus, 3 eilinius austrus, 1 Čekoslovakijos pilietį, 2 lenkus ir 2 lietuvius⁵⁰. Agentams būdavo pavedama nustatyti nacionalsocialistų partijos narius ir karo nusikaltėlius, demaskuoti kalinius, užsimaančius antisovietine veikla, špionažu ir sabotazu darbo vietose, rengiančius diversijas ir pabėgimus, palaikančius ryšius su vietos pagrindžio organizacijomis, ir pan. Pavyzdžiui, agentas „Dartanjanas“, austras puskarininkis Francas Cichenas, 1945 m. rugpjūčio–spalio mėn. atskleidė du lietuvių ginkluotojo pagrindžio partizanų būrius Tauragės ir Klaipėdos apskrityse. 1946 m. jam padedant buvo sugautas belaisvis Henrikas Fricas, pabėgęs iš Klaipėdos karo belaisvių lagerio (slapstėsi Šilutės apylinkėse). F. Cichenas, kaip „gerai kvalifikuotas agentas“, rekomenduotas dirbti užsienyje. Išvykstantys iš lagerio agentai nenutraukdavo savo veiklos; kartu su jais į kitus lagerius buvo siunčiamos visiškai įslaptintos jų bylos-formuliarai⁵¹.

Išskirtinės operatyvinio skyriaus pagarbos nusipelnė agentas „Šrioderis“ (Maksas Kogleris, g. 1913 m., iš Miuncheno). 1946 m. kovo mėn. jis sužinojo, kad Macikų lagerio belaisvis vyr. vachmistras Vinteris persekiojo Varšuvos žydų geto žydus,

48 184-ojo karo belaisvių lagerio agentūros perdavimo 1946 m. gegužės 17 d. aktas, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 23, l. 3–4.

49 LSSR MVD Operatyvinio skyriaus viršininko Gerasimčiuko 1946 m. gegužės 17 d. paklauskimas 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos viršininko pavaduotojui operatyviniam darbui K. Voroncovui dėl dingusių belaisvių agentų, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 23, l. 146.

50 LSSR MVD 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos Operatyvinio skyriaus viršininko K. Voroncovo 1946 m. liepos 8 d. ataskaita SSRS MVD GUPVI viršininko pavaduotojui A. Kobulovui, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 12 (toliau – K. Voroncovo ataskaita), l. 51 a. p..

51 Išvykstančių iš 184-ojo karo belaisvių lagerio belaisvių agentų 1946 m. lapkričio 1 d. sąrašas, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 23, l. 247.

dalyvavo jų pogromuose ir sprogdino požemines slėptuves. Operatyvininkai užvedė bylą-formuliarą pavadinimu „Palač“ („Budelis“)⁵². Rugpjūčio mėn. jis su kitu agentu Šilutės apskrityje nustatė Lietuvos partizanų būrių buvimo vietas (ši agentūrinė veikla buvo derinama su Šilutės apskrities MGB ir MVD skyrių viršininkais). „Šrioderis“ buvo vertinamas kaip labai geras, iniciatyvus ir sumanus agentas. Jis demaskavo karo nusikaltėlių feldfebelį Artūrą Fidlerį. Už gerą darbą „Šrioderiui“ ne kartą buvo atlyginta. Jis rekomenduotas dirbti užsienyje⁵³.

1945 m. Macikų lagerio operatyvinis skyrius užverbavo Gerardą Begeleina, slapyvardžiu „German“⁵⁴. 1946 m. LSSR MGB nurodė Šilutės apskr. skyriui panaudoti agentą „Germaną“ likviduojant į nelaisvę nepasidavusių vokiečių būrį – apie 30 žmonių, kurie veikė Šilutės, Pagėgių ir Tauragės apskrityse. „Germanas“ buvo infiltruotas į būrį ir vėliau jį išdavė. „Germanas“ dalyvavo ir lietuvių partizanų išdavimo saugumui operacijose⁵⁴.

Faktiškai agentai įskūsdavo buvusius bendražygius ar asmeninius priešus, kai kurie veikė iš idėjinių paskatų. Visi agentai už savo „tarnybą“ tikėjosi greitesnio paleidimo ir sugrįžimo namo. Per savo pažįstamus jie rinko informaciją, kuri galėjo dominti operatyvinį skyrių. Per 1946 m. pusmetį lagerio operatyvinis skyrius gavo 327 agentų pranešimus, pagal kuriuos buvo nustatyti 2 nacionalsocialistų partijos nariai, 27 karininkai, 5 SS ir SA nariai, 2 miestų komendantai, 2 asmuo, tarnavęs lauko karo policijoje ir žandarmerijoje, 1 sabotuotojas (visi vokiečiai). Lagerio agentams padedant buvo nustatyti ir suimti 5 karo meto nusikaltėliai, įvykdę žiaurių nusikaltimų SSRS: du vokiečiai, du estai ir latvis. Nemaža dalis šios informacijos būdavo perduodama Maskvai – SSRS NKVD (MVD) struktūroms⁵⁵.

Agentams padedant nuo 1945 vasaros iki 1946 m. lapkričio 1 d. į lagerio operatyvinio skyriaus akiratį pakliuvo 82 belaisviai (jie buvo įtraukti į operatyvinę įskaitą arba jiems užvestos kaltinamosios bylos) ir 45 žmonės buvo suimti. 1946 m. lapkričio 1 d. operatyvininkų įskaitoje buvo 54 Macikų lagerio žmonės, įtariamai ar

52 184-ojo karo belaisvių lagerio Operatyvinio skyriaus viršininko S. Otreško 1946 m. lapkričio mėn. ataskaita LSSR MVD OPVI viršininkui I. Trošinui, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 79–83.

53 184-ojo karo belaisvių lagerio Operatyvinio skyriaus 1946 m. balandžio 3 d. ataskaita LSSR MVD OPVI viršininkui I. Trošinui, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 12, l. 114.

54 S. Mėlinauskas, *Macikai: sugrįžimas atminties takais*, p. 98–100.

55 K. Voroncovo ataskaita, l. 51 a. p.–52; LSSR MVD 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos Operatyvinio skyriaus viršininko K. Voroncovo 1946 m. gegužės mėn. ataskaita LSSR MVD OPVI viršininkui I. Trošinui, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 23, l. 144.

kaltinami įvairiais nusikaltimais⁵⁶. 1946 m. lageryje demaskuotas mjr. Maksas Lidkė (g. 1899 m.), kuris 1942 m. dirbo Kislovodsko miesto komendantu. Jo įsakymu tuomet buvo suimti 46 gyventojai ir daugiau kaip 400 žmonių išvežta prievartiniais darbams į Vokietiją. Taip pat intensyviai buvo ieškoma vadinamųjų SSRS „piliečių“ (lietuvių, latvių, estų, ukrainiečių, rusų ir vokiečių), tarnavusių Vokietijos karinėse-policinėse struktūrose. Pavyko nustatyti tik 9 lietuvius ir 4 vokiečius⁵⁷.

Lietuvai bene reikšmingiausias ir svarbiausias demaskuotas nacių nusikaltėlis buvo 16-ojo SS policijos pulko obervachmistras Karlas Haimanas, suimtas 1945 m. gegužės 8 d. Kurše. Jis 1944 m. vasarą dalyvavo Pirčiupių kaimo tragedijoje. Bylą-formuliarą „Padegėjas“ 1946 m. lapkričio 17 d. užvedė Macikų lagerio operatyvinio skyriaus vyr. tardytojas V. Strekačiovas. Iš savo agento „Helke“, kuris taip pat buvo tarnavęs 16-ajame SS policijos pulke, V. Strekačiovas gavo pranešimų apie Pirčiupių kaimo tragedijos smulkmenas ir aplinkybes. Paaiškėjo, kad K. Haimanas jau buvo buvęs suimtas ir uždarytas į karo belaisvių lagerį, tačiau pabėgo. Persivilkusį civiliais rūbais jį sulaikė milicija, jis buvo išsiųstas į GULAG'o darbo koloniją. Nustačius jo asmenybę, jis vėl pakliuvo į karo belaisvių lagerį, šį kartą Macikuose⁵⁸.

1946 m. rugsėjo mėn. operatyvininkai demaskavo SS šturmbanfiurerį Aloyzą Heilą, kuris tarnavo Rytų Europos ministerijoje ir buvo Alfredo Rosenbergo (Alfred Rosenberg) asmeniniu adjutantu Rytų Rusijoje. Tarp belaisvių agentai nustatė mjr. Gabrielį Šutofą, kuris buvo Nežino miesto (šalia Kijevo) komendantu⁵⁹. Jie buvo kaltinami karo nusikaltimais.

Verbuojami buvo ne tik belaisviai, bet ir vietos administracijos kariai ir civiliai darbuotojai. Svarbu buvo žinoti, ar lagerio darbuotojai nebendradarbiauja su belaisviais, ar nepalaiko asmeninių ryšių, taip pat buvo domimasi etatinių darbuotojų politiniu ir moraliniu patikimumu. 1945 m. pabaigoje Macikų lageryje agentais dirbo: „Šamas“, „Grigorjevas“ ir „Saveljevas“ – atsakingi už ūkio skyrių darbuotojų veiklą, „Viktorova“ ir „Ivanova“ – už sanitarijos skyrių, agentas „Kurok“, vėliau pervestas į 57-ąją Klaipėdos lagerį, „Borisas“, dėl amžiaus demobilizuotas iš NKVD organų. 1945

56 Ibid., l. 245.

57 K. Voroncovo ataskaita, l. 34, 37.

58 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos Operatyvinio skyriaus viršininko mjr. K. Voroncovo 1946 m. gruodžio 1 d. raštas LSSR MVD OPVI viršininkui I. Trošinui dėl karo belaisvio K. Haimano bylos, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 23, l. 255–258.

59 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos Operatyvinio skyriaus viršininko K. Voroncovo 1946 m. spalio mėn. raštas LSSR MVD OPVI viršininkui I. Trošinui dėl karo belaisvio A. Heilo bylos, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 208–228.

m. gruodžio 4 d. agentė „Viktorova“ pranešė, kad Produktų ir pašarų skyriaus buhalteris Nikolajus Marjinas su šio skyriaus sandėlininku Lebedevu dažnai girtauja ir vagia iš maisto produktų sandėlio. Vėliau nustatyta, kad N. Marjinas iš sandėlio pavogė bulvių, miltų, muilo ir kt.⁶⁰

Darbuotojams buvo draudžiama palaikyti asmeninius ryšius su belaisviais, o jeigu taip atsitikdavo, darbuotojas būdavo šalinamas iš darbo, galėjo būti baudžiamas administracine tvarka arba net patraukiamas baudžiamojon atsakomybėn. 184-ojo lagerio viršininko pavaduotojas operatyviniam darbui kpt. S. Otreško 1946 m. balandžio mėnesį nusiuntė LSSR MVD OPVI viršininko pavaduotojui mjr. Korolenkai neeilinį pranešimą, kuriame rašė apie netinkamą karininkų valgyklos vedėjos Veros Mokševos elgesį (meilės ryšius) su belaisviu vokiečiu Fricu Atcleriu, dirbančiu karininkų valgykloje virėjo padėjėju (agentų „Ivanovos“, „Dartanjano“, karininkų liudijimai). Prasidėjo sekimas ir tyrimas. Pasirodo, jų meilė prasidėjo 1946 m. pradžioje. Nakties metu F. Atcleris susitikdavo su V. Mokševa jos bute Šilutėje, turėjo intymių ryšių (susitikimai tęsėsi sausio–kovo mėn.). Balandžio pradžioje jų meilė buvo „demaskuota“⁶¹. Kpt. S. Otreško pažymėjo, kad, agentų duomenimis, vietinėms merginoms labiau patinka vokiečiai belaisviai negu rusai, ir apie tai jis turi ir daugiau duomenų. Tačiau V. Mokševos jis suimti negali, nes ji turi 8 ar 10 metų vaiką. F. Atcleris buvo suimtas ir pasodintas į karcerį. Ką daryti su V. Mokševa, S. Otreško nežinojo, todėl ir kreipėsi į Vilnių. Sprendžiant iš panašių atvejų kituose karo belaisvių lageriuose, tokios darbuotojos buvo iš karto atleidžiamos iš pareigų ir šalinamos iš vidaus reikalų sistemos. Balandžio 12 d. V. Mokševa buvo išmesta iš komjaunimo ir pašalinta iš MVD organų. F. Atcleris buvo perkeltas į 195-ąjį Vilniaus lagerį⁶².

Maskva labai domėjosi belaisviais žymiais mokslo specialistais, paskelbusiais mokslo darbų ar išradimų, dirbusiais mokslo tiriamosiose įstaigose, tačiau Macikų lagerio operatyvininkams ir agentams tarp belaisvių nepavyko jų surasti.

Antrojo pasaulinio karo metais Vokietijos kariuomenėje tarnavo ir kovojo dešimtys tūkstančių žmonių, Maskvos formaliai priskirtų SSRS piliečių kategorijai.

60 1946 m. sausio mėn. 184-ojo lagerio valdybos viršininko pavaduotojo operatyviniam darbui S. Otreško 1945 m. IV ketvirčio ataskaita, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 117–118.

61 184-ojo lagerio valdybos viršininko pavaduotojo operatyviniam darbui S. Otreško 1946 m. balandžio 15 d. neeilinis pranešimas LSSR MVD OPVI viršininko pavaduotojui Korolenkai dėl netinkamo lagerio darbuotojos elgesio, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 23, l. 138.

62 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos viršininko pavaduotojo operatyviniam darbui S. Otreško 1946 m. balandžio mėn. operatyvinio agentūrinio darbo 1946 m. gegužės mėn. ataskaita, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 119.

Daugiausia tai buvo prieškarinio nepriklausomų valstybių – Baltijos šalių, Lenkijos (Vakarų Ukrainos ir Vakarų Baltarusijos), Rumunijos (Moldovos) gyventojai, taip pat Ukrainos ir Rusijos vokiečiai. 1945 m. pabaigoje – 1946 m. vasario mėn. į Macikų lagerio operatyvinio skyriaus akiratį pakliuvo keletas „SSRS piliečių“, tarnavusių vokiečių represinėse struktūrose (SS, SA, policijoje) ir įtariamų karo nusikaltimais ir nusikaltimais žmoniškumui. „Kadangi nėra vertėjo [vokiečių kalbos. – V. T.], – rašė Macikų lagerio valdybos viršininko pavaduotojas operatyviniam darbui kpt. S. Otreško, – vasario mėnesį mes daugiausia dėmesio skyrėme 184-ojo karo belaisvių lagerio SSRS piliečių filtracijai ir jų dokumentų formavimui, estų ir latvių belaisvių išsiuntimui į kitus lagerius.“⁶³ 1946 m. vasario 10 d. Macikų lageryje buvo nustatyta 305 „SSRS piliečiai“. Iš jų 44 žmonės buvo įtariamai įvykdę karo nusikaltimų. Specialiai buvo patikrintos 122 belaisvių gyvenamosios vietos⁶⁴. Tarp surastų belaisvių „SSRS piliečių“ tuo metu buvo: estas jeft. Rudolfas Liepvaltis (tarnavo SS, saugojo žydų getą ir kovojo su sovietiniais partizanais), estas pusk. Aino Vilbre (tarnavo policijoje, plėšė gyventojus ir degino kaimus Karamyševio rajone), estas jeft. Adolfas Visoras (tarnavo vokiečių armijoje, plėšė gyventojus, degino kaimus ir prievarta varė gyventojus darbams į Vokietiją), latvis jeft. Aloyzas Baiba (tarnavo policijoje, plėšė ir suimdavo gyventojus, degino kaimus), odesietis vokiečių Johanas Šulcas (tarnavo lauko žandarmerijoje, plėšė ir suimdavo gyventojus), estas SS oberšarfiureris Kaljus Lutsaras (tarnavo vokiečių armijoje ir policijoje, plėšė gyventojus, šaudė Raudonosios armijos karininkus), estas jeft. Johanas Maidla (tarnavo SS, kovojo su sovietiniais partizanais, plėšė ir žudė gyventojus)⁶⁵.

1947 m. pradžioje Macikų lageriui tapus pavaldžiam Klaipėdos lageriui, karo nusikaltėliai buvo demaskuojami toliau. Šiam darbui vadovavo vyr. įgaliotinis lt. Ilja Korsunovas. Operatyvinis skyrius užvedė 61 bylą-formuliarą vokiečių karininkams, tarnavusiems represinėse struktūrose ir įvykdžiusiems karo nusikaltimų. Svarbiausiais karo nusikaltėliais buvo pripažinti plk. Vilis Bachštainas, plk. Rizibekas (Berlyno policijos ryšių viršininkas), mjr. Valtersas (rusų karo belaisvių lagerio Ukrainoje

63 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos viršininko pavaduotojo operatyviniam darbui S. Otreško 1946 m. vasario mėn. operatyvinio agentūrinio darbo 1946 m. kovo mėn. ataskaita, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 158.

64 1946 m. kovo mėn. 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos viršininko pavaduotojo operatyviniam darbui S. Otreško SSRS piliečių filtracijos 1946 m. kovo mėn. ataskaita, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 43.

65 LSSR NKVD komisaro pavaduotojo P. Kapralovo 1946 m. vasario 28 d. raštas SSRS NKVD GUPVI viršininko pavaduotojui A. Kobulovui, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 12, l. 121 a. p.-122.

viršininkas), vyr. ltn. Ernas Šeferis (Vokietijos vyriausybės pastatų ir J. Goebbelso (Joseph Goebbels), W. Fricko (Wilhelm Frick), W. Funko (Walther Funk) ir kitų nacių butų apsaugos policijos dalinio viršininkas).

Vis dėlto Macikų lagerio operatyvinio skyriaus veikla LSSR MVD vadovybė nebuvo patenkinta. 1947 m. vasario 28 d. iš Šilutės apskr. MVD struktūrų sudaryta speciali komisija nustatė, kad lagerio operatyvinis skyrius su agentais dirba labai prastai, nusikaltėliai nedemaskuojami, jų bylos iš esmės iššaldytos. Pavyzdžiui, 1946 m. sausio 11 d. 390-ojo Kauno lagerio operatyvinio skyriaus darbuotojai, remdamiesi liudininko pasakojimu, pradėjo bylą policijos mjr. P. Burkfelcui. Jis buvo kaltinamas dalyvavimu masinėse civilių gyventojų žudynėse Dnieprodzeržinske. 1946 m. rugpjūčio mėnesį mjr. P. Burkfelcas buvo perkeltas į Macikų lagerį, tačiau agentai juo nebesidomėjo. Panašiai buvo su mjr. Alševskiu (Krokvos ir kitų miestų komendantu), mjr. Vilhelmu Burdhofu (SD referentu), mjr. Maksu fon Štrucenu, K. Haimanu (dalyvavusiais žudant ir deginant kaimų gyventojus) ir kt.⁶⁶

Karo nusikaltėliai ir nuteistieji. Karo belaisvių stovyklose sovietų specialiosioms tarnyboms nustačius nusikalstamą belaisvių veiklą karo metais, jie būdavo tardomi, areštuojami ir nuteisiami. Nuo 1945 m. gegužės iki 1946 m. lapkričio 1 d. Macikų lageryje buvo suimta 16 belaisvių (tarp jų būta estų ir latvių), kurie buvo apkaltinti pagal RSFSR baudžiamojo kodekso 58-1 straipsnio A ir B punktus ir nuteisti mirties bausme sušaudant ar pakariant, taip pat bausmėmis nuo 10 iki 20 metų nelaisvės, dažniausiai katorgos darbų. 1946 m. balandžio mėnesį buvo nuteisti du 184-ojo lagerio belaisviai estai: latvių policijos eil. Akselis Veskis (Aksel Veski, g. 1921 m.) nuteistas pagal 58-1 straipsnio A punktą sušaudyti be turto konfiskacijos, nes nerasta jokie jo turto (kovojo su sovietų partizanais), ir SS policijos dalinio eil. Adas Miagis (Ado Miagi, g. 1924 m.) nuteistas pagal tą patį straipsnį 20 metų katorgos darbų ir pilietinių teisių apribojimu 5 metams (dalyvavo žydų holokauste). 1946 m. balandžio mėnesį lageryje buvo užbaigtos dvi tardymo bylos: SD policijos būrio vado puskarininkio latvio Valdemaro Roberto Michelsono (kovojo su sovietų partizanais) ir SS policijos būrio vado puskarininkio Aino Vilprės. Jie irgi buvo kaltinami pagal RSFSR BK 58-1 straipsnio A punktą. V. Michelsonas nuteistas 20 metų katorgos. Balandį buvo pradėtos nagrinėti Juhano Maidlo ir Michailo Bergo bylos, jie taip pat buvo kaltinami pagal 58-1 straipsnio A punktą. Visa tyrimo medžiaga buvo išsiųsta į LSSR MVD bylai peržiūrėti ir jų areštui sankcionuoti. Pagal tą patį straipsnį kartu su kitais

66 184-ojo Šilutės karo belaisvių lagerio ir 2652-osios specialiosios ligoninės agentūrinės operatyvinės veiklos patikrinimo 1947 m. vasario 28 d. aktas, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 49, l. 34–39.

(byla „Statytinis“, rus. „Stavlennik“) buvo teisiami SS dalinio jefreitorius šaulys latvis Aloyzas Baiba ir Ukrainos vokiečių Adolfas Francke, jie gavo po 15 metų; SS policijos dalinio eil. Adolfas Vissoras (Adolf Vissor), SS policijos būrio vadas oberšarfüreris Kaljus Lutsaras (Kalju Lutsar), vermachto eiliniai Johanas Šulcas, Arturas Olhaiceris, Vilhelmas Vakeris, Henrikas Švarcas, Peteris Špenstas – po 10 metų katorgos darbų. 1946 m. gegužės 15 d. MVD kariuomenės karo tribunolas nuteisė mirties bausme sušaudant policijos eilinius Michailą Bergą, Eduardą Mintą, Panevėžio rusų belaisvių lagerio viršininko pavaduotoją vokiečių Arturą Fidlerį. Kislovodsko miesto komendantas mjr. Maksas Lidkė 1948 m. karo tribunolo buvo priskirtas prie 1-os kategorijos karo nusikaltėlių ir nuteistas 25 metams lagerio (teistas pagal 1943 m. balandžio 19 d. SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaką)⁶⁷. Iki 1947 m. sausio 1 d. 184-ajame Macikų lageryje buvo nustatyti 23 karo nusikaltėliai, iš jų du – Vilis Bachmanas ir Aloyzas Heilas – buvo kaltinami sunkiais nusikaltimais⁶⁸.

Pabėgimai. Daugelis karo belaisvių iš pradžių naiviai manė, kad SSRS juos greitai paleis namo. Taip darė sąjungininkų šalys – jose lageriuose buvo paliekami tik karo nusikaltėliai ar dar įtariamieji įvykdytais nusikaltimais asmenys. Tačiau Maskva elgėsi kitaip. Išgiję belaisviai buvo grąžinami į savo buvusius lagerius, o iš ten dauguma buvo išsiunčiami į Rusijos gilumą, tik labai sunkiai segantys ir nedarbingi ligoniai buvo repatrijuojami. Dėl sunkių gyvenimo nelaisvėje sąlygų, namų ilgesio ir dėl to, kad Vokietijos siena buvo palyginti arti, dalis karo belaisvių bandė bėgti iš lagerių.

Apie rengiamus pabėgimus nuolat pranešdavo belaisviai agentai. Antai 1946 m. vasario 9 d. agentas „Šrioderis“ informavo operatyvinį skyrių, jog lageryje pasklido kalbos, kad nėra ko daugiau laukti ir pavasarį reikia bandyti bėgti iš nelaisvės, nes buvo prarastos visos viltys grįžti į tėvynę⁶⁹. Naudodamiesi palankiomis aplinkybėmis, kada dirbančius ūkio ar gamybos darbus belaisvius saugodavo keli laisvai samdomi prižiūrėtojai, o ne patyrę NKVD sargybiniai konvojininkai (kurių visada trūko), jie netikėtai dingdavo. Pabėgimai dažniausiai būdavo kruopščiai rengiami iš

67 1945 m. gegužę – 1946 m. lapkričio 1 d. 184-ajame lageryje suimtų ir nuteistų 16 belaisvių sąrašas, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 23, l. 251.

68 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos Operatyvinio skyriaus viršininko K. Voroncovo 1947 m. sausio 4 d. raštas LSSR MVD OPVI viršininkui I. Trošinui, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 341–348.

69 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos viršininko pavaduotojo operatyviniam darbui S. Otreško 1946 m. vasario mėn. operatyvinio agentūrinio darbo 1946 m. kovo mėn. ataskaita, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 158.

anksto. Svarbiausia buvo turėti maisto atsargų, civilius drabužius, dokumentus, žemėlapius. Apsirūpinti visa tuo bėgliams kartais padėdavo vietos gyventojai, Lietuvos tautinis pogrindis (partizanai).

1945 m. rugsėjo mėn. iš Macikų lagerio pabėgo 5 žmonės (dokumentuose pavardės beveik neįskaitomos). 1945 m. gruodžio 10 d. iš lagerio zonos pabėgo Vilhelmas Gervicas. Dėl to lagerio budintis karininkas lttn. Kolobkovas buvo nubaustas 10 parų arešto, jam 50 proc. sumažintas atlyginimas⁷⁰. Pabėgimų ypač padaugėjo 1946 m. pirmajame pusmetyje. 1946 m. sausio 19 d. pabėgo pusk. Hansas Legrandas ir štabo jefr. Bruno Kornelzenas. Kurį laiką jie slapstėsi Šilutės apskr. Traksėdžių kaime pas jo gyventojas Meitą Vitei ir Trautę Tolač. Jie norėjo patekti į lietuvių partizanų būrį. Lagerio operatyvininkai po mėnesio juos surado ir suėmė. Namuose buvo rastas radijo siųstuvus; kartu su bėglių dokumentais jis buvo perduotas Šilutės NKGB⁷¹.

Vienas iš Macikų lagerio operatyvinio skyriaus veiklos tikslų buvo sutrukdyti belaisviams pabėgti. Daugiausia vilčių buvo dedama į lagerio agentus. 1946 m. vasario 9 d. agentas „Šrioderis“ pranešė, kad kalbėdamas su belaisviu oberjefr. Hainu Bidngeru sužinojo apie pabėgusio Kornelzeno „sėkmę“. Pabėgęs Kornelzenas 8 paras gyveno Šilutėje, čia gavo lietuviškus dokumentus, su kuriais patraukė į savo gyvenamąją vietą Pagėgiuose. H. Bidngeras manė, kad Šilutėje yra pagrindinė organizacija, kuri pabėgusius belaisvius aprūpina lietuviškais dokumentais. Remdamasis šia ir kita informacija, Šilutės NKGB iš dalies atskleidė „lietuvių ir vokiečių nacionalistų organizaciją“ ir kai kuriuos jos narius patraukė baudžiamojon atsakomybėn⁷². 1946 m. balandį agentams padedant buvo nustatyti 6 besirengiantys pabėgti belaisviai, jie buvo nubausti drausminėmis nuobaudomis⁷³. 1946 m. naktį iš balandžio 29 d. į 30 d. pabėgo trys belaisviai: Herbertas Egeris, Vaisas Šmaicelis ir Ebergas Štaineris. Atrodo,

70 1946 m. sausio mėn. 184-ojo lagerio viršininko pavaduotojo operatyviniam darbui S. Otreško 1945 m. IV ketvirčio ataskaita, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 117–118.

71 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos viršininko pavaduotojo operatyviniam darbui S. Otreško 1946 m. vasario 19 d. raštas LSSR MVD OPVI viršininkui I. Trošinui, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 35.

72 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos viršininko pavaduotojo operatyviniam darbui S. Otreško 1946 m. vasario mėn. operatyvinio agentūrinio darbo 1946 m. kovo mėn. ataskaita, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 158.

73 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos viršininko pavaduotojo operatyviniam darbui S. Otreško lagerio agentūrinio operatyvinio darbo 1946 m. gegužės 1 d. ataskaita, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 87, 96.

kad dviem pavyko pasislėpti, o E. Štaineris gegužės 1 d. sulaikomas buvo nušautas⁷⁴. 1946 m. liepos mėnesį Macikų lageryje buvo 12 belaisvių agentų. Jie įspėjo apie 5 ruošiamus pabėgimus⁷⁵.

Iki 1946 m. gegužės mėnesio iš 184-ojo Macikų lagerio ir 2652-osios specialiosios ligoninės pabėgo 26 belaisviai, o iki liepos 1 d. – dar 6 žmonės. Kaip aiškino lagerio viršininkas, dėl 7 pabėgusiųjų buvo kaltas budintis karininkas, dėl 12 – karinių dalinių sargybiniai. Ruošiant šieno atsargas dėl apsaugos trūkumo pabėgo 5 žmonės, o iš lentpjūvės „Tarybinis partizanas“ – 2 belaisviai. Iš visų pabėgusių buvo sulaikyti 7, kiti nerasti. Kaip vėliau paaiškėjo, belaisviai pasinaudojo sargybinių girtuokliavimu. Prieš vieną belaisvį, kuris bandė bėgti, buvo panaudotas šaunamasis ginklas – bėglys buvo sužeistas, sulaikytas ir uždarytas į lagerio ligoninę⁷⁶.

Iš viso iš Macikų lagerio 1945–1946 m. pabėgo 48 belaisviai (sulaikyti 9), o iš specialiosios ligoninės 1946 m. – 3 žmonės (nesulaikyti)⁷⁷.

Dažniausiai pagauti bėgliai buvo ne gražinami į buvusį lagerį, o įkurdinami šalia jų baudos kuopose ar batalionuose (rus. štrafbat) ir vėliau išvežami į Rusiją, Kazachstaną, dažniausiai į sustiprinto režimo Džezkazgano lagerį, iš kurio pabėgti buvo neįmanoma. Kai kurie bėgliai išimties tvarka būdavo laikinai uždaromi Macikų lagerio karceryje, o iš ten išsiunčiami į baudos dalinius. Kad sumažėtų pabėgimų, buvo nuolat stiprinama lagerio zonų apsaugos kontrolė ir darbo objektų apsauga.

Archyviniai dokumentai neatskleidžia visos tiesos apie šiuos pabėgimus. Pabėgti iš lagerio žiemos metu reikėjo ne tik šiltų drabužių, maisto, bet ir fizinės ištvėmės. 1946 m. spalio–gruodžio mėnesiais iš lagerio pabėgo 3 belaisviai. 1946 m. gruodžio 7 d. eil. Brunas Bajeris kartu su komanda buvo išleistas iš lagerio zonos be jokios sargybos miško paruošų darbams. Naudodamasis tokia proga jis iš karto pabėgo. Gruodžio 26 d. iš Macikų specialiosios ligoninės pabėgo vyr. jeft. Hainrichas Milzė, kuris kartu su kitu belaisviu buvo išsiųstas į Rusnę parvežti šieno ligoninės poreikiams. Juos saugojo priešgaisrinės apsaugos viršininkas Markelovas. Grižtant į lagerį sulūžo vežimas. Markelovas be jokios apsaugos išsiuntė H. Milzė į kaimą atnešti kir-

74 SSRS MVD 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos viršininko A. Žuravliovo ir lagerio operatyvinio skyriaus viršininko S. Otreško 1946 m. gegužės mėn. neeilinis pranešimas dėl belaisvių pabėgimų LSSR MVD, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 25, l. 17.

75 K. Voroncovo ataskaita, l. 56.

76 184-ojo karo belaisvių lagerio viršininko 1946 m. gegužės mėn. ataskaita LSSR MVD OPVI viršininkui I. Trošinui, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 41, l. 43.

77 1944–1949 m. ataskaita, l. 41.

vio. Naudodamasis proga H. Milzė pabėgo⁷⁸. Šie belaisviai pabėgo šaltu žiemos metu, vadinas, pabėgimui ruošėsi iš anksto, jie privalėjo bent jau pradžiai turėti maisto, šiltų drabužių ir kur pernaktoti. Lagerio viršininko kpt. A. Žuravlio ataskaitoje rašoma, kad „du iš jų [bėglių] likviduoti, vienas dar nesugautas“⁷⁹.

Apie tą metą Šilutės apskritis buvo vienas iš svarbiausių karo pabėgėlių koridorių. Todėl apylinkes akylai stebėjo NKVD MVD darbuotojai ir milicininkai, visur, kur tik buvo aptinkama nepažįstamų žmonių, buvo tikrinami jų dokumentai. 1946 m. liepos 17 d. Šilutės apskr. milicininkai sulaukė Alfredą Pliauką, pabėgusį iš Mintaujios (Mītava, Latvija) 266-ojo lagerio. Bėglys iš pradžių aiškino, kad yra paleistas namo, bet pametęs dokumentus, tačiau greitai prisipažino, kad pabėgo. A. Pliukas buvo pristatytas į Macikų lagerį, o vėliau išsiųstas į darbo lagerį. Tuo pat metu buvo sulaukytas Johanas Štarkas, dar 1939 m. repatrijavęs iš Latvijos į Vokietiją, vėliau kariavęs ir 1945 m. vasario mėn. suimtas. Atvežtas į SSRS jis buvo įkalintas viename iš Donbaso karo belaisvių lagerių. Kartu su kitais latviais (jis save laikė latviu) buvo paleistas iš lagerio ir legaliai atvyko į Latviją. Iš čia jis norėjo patekti į Vokietiją, bet buvo sučiuptas. Iš pradžių apsimetė nebyliu, bet greitai prabilo. Bėglys buvo labai nusilpęs, nes 10–12 d. beveik nieko nevalgė, todėl buvo paguldytas į ligoninę. Pasveikęs turėjo su kitais iškelti į darbo lagerį (vadinamąjį „darbo batalioną“)⁸⁰.

1946 m. spalio–gruodžio mėn. Macikų lagerio operatyvininkai su kitais NKVD darbuotojais sulaukė 7 kitų lagerių bėglius: 296-ojo Kauno lagerio vyr. feldf. Karlą Haimaną, 266-ojo Mintaujios lagerio (Latvija) vyr. jefr. Henriką Huenadelį, Talino lagerio eil. Karlą Antholcnerį ir eil. Štefaną Meckę, 480/3-iojo Rivos lagerio (Estija) belaisvius Jozefą Hospachą ir Valterį Atmongę, 392/8-ojo Talino lagerio vyr. feldf. Georgą Zauerį⁸¹. 1947–1948 m., ėmus masiškai repatrijuoti belaisvius, bėglių labai sumažėjo.

78 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos Operatyvinio skyriaus viršininko K. Voroncovo 1947 m. sausio mėn. specialusis pranešimas LSSR MVD OPVI viršininkui I. Trošinui, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 373.

79 1947 m. sausio mėn. SSRS MVD 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos viršininko Žuravlio ir lagerio apsaugos ir režimo viršininko Černych 1946 m. IV ketvirčio ataskaita, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 41, l. 56.

80 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos viršininko pavaduotojo operatyviniam darbui S. Otreško 1946 m. liepos mėn. raštas LSSR MVD OPVI viršininkui I. Trošinui, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 101.

81 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos operatyvinio skyriaus viršininko K. Voroncovo 1947 m. sausio mėn. specialusis pranešimas LSSR MVD OPVI viršininkui I. Trošinui, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 374.

Antifašistinis karo belaisvių perauklėjimas – „sovietinė denacifikacija“.

Sąjungininkų kontroliuojamose Vokietijos okupacinėse zonose po Antrojo pasaulinio karo vyko teisminis ir represinis denacifikacijos procesas. Buvo siekiama likviduoti ideologines nacizmo (fašizmo) apraiškas ir teismų būdu nubausti nacių ideologus ir karo nusikaltėlius, panaikinti visas nacių (fašistines) valstybines įstaigas ir visuomenines organizacijas, o vietoje jų sukurti naujas Vakarų tipo demokratines institucijas, sudaryti prielaidas ir sąlygas patiems vokiečiams, remiantis žmogiškosiomis vertybėmis, demokratinio būdu pasirinkti būsimos naujos valstybės ir visuomenės kūrimo modelį.

Sovietų Sąjungoje ir SSRS okupuotoje Vokietijos zonoje denacifikacija buvo vadinama „antifašistinė veikla“, t. y. antifašistinė propaganda ir agitacija ir priemonės, kuriomis buvo norima ne tik sunaikinti nacizmo (fašizmo) ideologiją, nubausti Vokietijos nacistinius karo nusikaltėlius, bet ir komunizmo-stalinizmo dvasia perauklėti SSRS okupacinėje Vokietijos zonoje gyvenančius žmones, o Sovietų Sąjungoje – karo belaisvius. Visą šį antifašistinį perauklėjimą lydėjo priverstinės ideologinės, politinės ir represinės priemonės, kurias organizavo SSRS komunistų partija (VKP(b)), Vokietijos vieningoji socialistų partija (įkurta 1946 m.), taip pat SSRS NKVD (MVD) ir NKGB (MGB) Karo belaisvių ir internuotųjų reikalų vyriausioji valdyba bei jos vidaus reikalų padaliniai – skyriai respublikose ir srityse. Prie antifašistinio karo belaisvių perauklėjimo nemažai prisidėjo Vokiečių karininkų sąjunga ir Maskvoje leidžiamas laikraštis „Laisvoji Vokietija“.

Macikų karo belaisvių lageryje antifašistine veikla užsiėmė operatyvinio ir antifašistinio skyrių etatiniai darbuotojai, dažniausiai karininkai (čekistai, saugumiečiai), politiniai vadovai (politrukai), vietos partinės ir komjaunimo organizacijos. Belaisviams buvo propaguojamas sovietinis gyvenimo būdas ir Stalino kultas, komunistinė spauda, „taikingoji“ SSRS užsienio politika ir pan. Sovietų antifašistinė propaganda ir priemonės buvo labai primityvios, tačiau nemaža belaisvių sutikdavo jos klausytis, matyt, tikėdamiesi ankstesnio paleidimo į namus ar geresnių lagerio gyvenimo sąlygų, be to, tai pajvairindavo nykius ir vienodus šių žmonių šiokiadienius.

1945 m. Macikų lageryje operatyvinis skyrius subūrė antifašistinę belaisvių grupę, kuriai vadovavo antifašistinio darbo vyr. instruktorius vyr. ltn. Koškinas. Grupė buvo pavadinta „Antifašistiniu komitetu“, sutrumpintai „Antifa“. 1945 m. spalio–gruodžio mėnesiais pavyko į jos veiklą įtraukti 8 belaisvius, tarp kurių buvo prieškario Vokietijos socialdemokratų ir komunistų. Toks pat (8) „antifašistų“ skaičius buvo ir 1946 m. liepos mėn. Buvo suburtas ir „antifašistinis aktyvas“ – 43 žmonės, iš jų 41 vokiečiai ir 2 rumunai. 17 belaisvių buvo socialdemokratų, 6 – komunistai, 1 – centro

partijos narys ir 19 – nepartinių⁸². Lageryje „Antifašistinio komiteto“ veikla nebuvo populiari. „Antifašistai“ belaisviams skaitė paskaitas iš SSRS ir VKP(b) istorijos, apie SSRS konstituciją ir fašizmą. Paskaitų klausymas buvo siejamas su sąžiningu darbu ir jo našumo kėlimu.

Iš lagerio belaisvių „antifašistinės veiklos“ archyvinių dokumentų akivaizdžiai matyti, kad lagerio administracija dirbtinai surežisuodavo belaisvių dalyvavimą paskaitose, įvairiuose būreliuose, jų „domėjimąsi“ komunistiniais ideologizuotais leidiniais ir pan. Viskas buvo pagrįsta psichologine prievarta. Belaisviui, paklaustam, ar jis nori prisidėti prie „antifašistinės veiklos“, belikdavo atsakyti „taip“. Žinoma, buvo ir nuoširdžiai tikinčių SSRS ir Stalino „taikinga užsienio politika“, Maskvos propaguojama „demokratine Vokietijos ateitimi“. Jie aktyviai dalyvavo lagerio „antifašistinėje veikloje“, tačiau tokių žmonių buvo labai nedaug. Ataskaitose LSSR NKVD (MVD) vadovams gen. J. Bartašiūnui ir pplk. I. Trošinui Macikų lagerio vadovai siuntė tokius „antifašistinės veiklos“ duomenis, kokiais turėjo būti patenkinti NKVD (MVD) vadovai Maskvoje. Vyr. ltn. Koškinas, remdamasis SSRS laikraščio „Izvestija“ straipsniais, reguliariai 1–2 kartus per savaitę belaisviams skaitydavo politines informacijas⁸³. Nelabai įtikėtina, kad sunkiai sergantys ar sugrįžę į lagerį po sunkios darbo dienos belaisviai galėjo domėtis komunistine propaganda (nedarbo diena būdavo tik sekmadienis). Po išklaustų pranešimų vykdavo privalomi jų svarstymai. Visi šie pranešimai buvo jau taip įgrišę, kad belaisviai prašydavo administracijos kitų, ne politinių ir propagandinių, temų. Atsižvelgiant į prašymus, kartais belaisviams būdavo leidžiama pasiklausti išsilavinusių vokiečių belaisvių paskaitų nepolitinėmis temomis – pavyzdžiui, apie Žemės, Saulės, Mėnulio, šviesos atsiradimą.

Antifašistinėje propagandoje itin daug dėmesio buvo skiriama Vokietijos karo nusikaltėlių demaskavimo ir baudymo temoms. Pranešimuose buvo informuojama apie Niurnbergo tarptautinio karo tribunolo nuosprendžius svarbiausiems karo nusikaltėliams. Vienas iš svarbiausių lagerio antifašistinės grupės uždavinių buvo demaskuoti Macikų lageryje esančius karo nusikaltėlius. Operatyvinio skyriaus viršininkas kpt. S. Otreško gaudavo iš agentų belaisvių nemaža informacijos apie pronacistiškai ar profašistiškai nusiteikusius vokiečius.

82 LSSR MVD ministro J. Bartašiūno 1946 m. liepos 29 d. specialusis pranešimas SSRS MVD GUPVI viršininko pavaduotojui A. Kobulovui dėl 184-ojo karo belaisvių lagerio agentūrinės operatyvinės veiklos 1946 m., LYA, f. V-69, ap. 3, b. 12, l. 57.

83 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos viršininko pavaduotojo operatyviniam darbui kpt. S. Otreško 1945 m. IV ketvirčio antifašistinio darbo 1946 m. sausio mėn. ataskaita, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 115–116.

Operatyvinis skyrius labai domėjosi politinėmis belaisvių nuostatomis. Apie jas nuolat informuodavo lagerio agentai. Nemaža belaisvių smerkė fašizmą, bet nepritarė ir komunizmui. Lageryje būta nemaža belaisvių, paveiktų nacizmo ideologijos, ypač buvusių karininkų. Antai agentas „Hund“ 1946 m. gegužės 24 d. pranešė, kad belaisvis Karlas Hainenbergas, būdamas specialiojoje ligoninėje, nuolat užsiima antisovietine agitacija, giria fašistinę santvarką, skelbia, kad jis sovietinėje nelaisvėje nedirbs, ir ragina tai daryti kitus. Operatyvinis skyrius K. Hainenbergui užvedė operatyvinę bylą „Kenkėjas“. Kadangi jis išsigydęs buvo perkeltas iš specialiosios ligoninės į 184-ąjį lagerį, agentui „Fiat“ pavesta toliau jį sekti ir registruoti naujus antisovietinės veiklos faktus⁸⁴.

Kai kurie belaisviai gana objektyviai vertino nacizmo-fašizmo ir komunizmo ideologijų panašumą. 2652-osios specialiosios ligoninės gydytojas belaisvis vyr. ltn. Alfredas Protorijus 1946 m. rugsėjo mėnesį aiškino, kad tarp rusų komunizmo propagandos ir tikrojo sovietinio žmogaus gyvenimo esama didelės prarajos. Sovietinio žmogaus gyvenimas visai ne toks, kokį piešia sovietiniai laikraščiai ir propaganda. Nors SSRS kalbama apie taiką, tačiau Sovietų Sąjunga smarkiai ginkluojasi. A. Pretorijus teigė, kad jis nepatenkintas sovietiniu rusų piliečių auklėjimu, ėmė pavyzdžiu kitas tautas⁸⁵.

Lageryje „antifašistai“ buvo labai nepopuliarūs, atvirai laikomi Maskvos ir komunistinės propagandos agitatoriais, saugumo agentais, net išdavikais. Jie naudojami privilegijomis. Vieni „antifašistai“ iš viso neidavo į darbus, kiti būdavo skiriami darbo brigadų vadovais, barakų seniūnais, jie galėjo dėvėti tvarkingas uniformas ir geresnius aulinius batus, gaudavo geresnį maitinimą. Tačiau jie gerai suprato savo veiklos beprasmiškumą, baiminosi savo kovos draugų keršto, net pavojaus savo gyvybei, todėl apie „antifašistines“ nuotaikas iš karto informuodavo operatyvinį skyrių. 1946 m. balandžio 8 d. „antifašistas“ agentas „Zigfridas“ pranešė operatyvininkams: „Nuo 1946 m. vasario mėn., būdamas kartu su rumunų belaisviais, aš sužinojau, kad tarp jų yra fašistų.“ Johanas Drotleris (Rumunijos vokiečių) pagrasino „Zigfridui“: „Nuo šios dienos žiūrėk, kas su tavimi atsitiks.“ Francas Kemfas jam pasakęs, kad belaisviai nusprendė jį užmušti.

84 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos Operatyvinio skyriaus viršininko K. Voroncovo 1946 m. birželio 3 d. specialusis pranešimas LSSR MVD OPVI viršininkui I. Trošinui dėl karo belaisvio K. Hainenbergo bylos, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 23, l. 156.

85 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos Operatyvinio skyriaus 1946 m. spalio mėn. ataskaita LSSR MVD OPVI viršininkui I. Trošinui, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 208–210.

1946 m. gegužės 15 d. belaisvis „antifašistas“ Adolfas Bajeris oficialiai kreipėsi į lagerio administraciją dėl prieš lagerio „antifašistus“ nusiteikusio pusk. Joahimo Kaldbacho. Kovo 15 d. atėjęs į 2-ąjį baraką pas savo draugus, A. Bajeris ten susidūrė su J. Kaldbachu ir kitais belaisviais: Haze, Jozefu Deriche ir Evaldu Kochu. J. Kaldbachas pareiškęs, kad rusai jiems pateikė neįmanomus reikalavimus, ir būtų geriau, jeigu jie paleistų juos namo. A. Bajeris „antifašistinio“ komiteto vardu atsakęs, kad šios kalbos tuščios, jos tik jaudina ir erzina kitus belaisvius. Į tai J. Kaldbachas atsakęs keiksmazodžiais. Kai jam antrą kartą buvę pabandyta paaiškinti, jis griebęs A. Bajerį už gerklės ir ėmęs smaugti. Kiti belaisviai išskyrę juos. Už šį poelgį J. Kaldbachas buvo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn⁸⁶.

Lageryje buvo šiokių tokių pramogų, kurios irgi siejosi su antifašistine veikla. Čia veikė biblioteka, kurioje buvo 1 300 cenzūros atrinktų grožinės ir istorinės literatūros knygų vokiečių kalba. Lagerio „antifašistų“ redkolegija leisdavo vokiečių kalba cenzuruojamą sienlaikraštį „Antifa“, kuriame buvo skelbiama apie darbo pirmūnus, racionalizatorius ir pan. Taip pat veikė belaisvių klubas, kuriame tilpo apie 350 žmonių. Čia vykdavo pačių belaisvių rengiami koncertai, veikė muzikos ir dainavimo būreliai. Buvo atliekama rusų ir Vakarų kompozitorių klasikinė muzika. Scenoje pasirodydavo akrobatai, buvo rengiami įvairūs estradiniai pasirodymai. Sovietinių švenčių progomis klube vykdavo specialiai parengti mitingai, buvo sakomos oficialios kalbos, kuriomis „antifašistai“ smerkdavo fašizmą. 1946 m. vasario mėnesį belaisviams buvo leista žaisti šachmatais. Šachmatų turnyre iš viso dalyvavo 127 žaidėjai, sužaistos 2 286 partijos. Belaisvių klube buvo surengti 6 koncertai, dar 2 – išvykoje (pagalbiniam ūkyje 8–10 km nuo lagerio)⁸⁷.

Turto grobstymas ir korupcija. Kaip ir visos Sovietų Sąjungos, Lietuvos karo belaisvių lagerių ir ūkio įmonių bendradarbiavimo sistemoje išvešėjo korupcija ir beveik nekontroliuojama lagerių vadovų savivalė ir turto grobstymas. Belaisvių lagerių viršininkai, tarsi kokie vergvaldžiai, susitarę su įmonių ir įvairių organizacijų vadovais galėjo vienvaldiškai spresti apie darbo jėgos panaudojimą ir užmokestį už darbą. Dažnai nebuvo sudaromos sutartys tarp lagerio ir ūkio subjekto, buhalterija specialiai buvo sunkiai suprantama ir sudėtinga, tikrinimo komisijos dažnai nerasdavo jokių atliktus darbus patvirtinančių dokumentų, įvairių važtaraščių ir pan.

86 1946 m. liepos 29 d. LSSR MVD ministro gen. J. Bartašiūno spec. pranešimas SSRS MVD KBIR valdybos viršininko pavaduotojui gen. ltn. A. Kobulovui dėl 184-ojo karo belaisvių lagerio agentūrinės-operatyvinės veiklos 1946 m., LYA, f. V-69, ap. 3, b. 12, l. 56.

87 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos viršininko pavaduotojo operatyviniam darbui S. Otreško 1946 m. vasario mėn. antifašistinio darbo 1946 m. kovo mėn. ataskaita, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 161.

Macikų lagerio personalą sudarė atsitiktiniai, menkai kvalifikuoti, surinkti iš fronto filtracijos ir persiunčiamųjų lagerių, iš Rusijos komandiruoti NKVD pareigūnai (karininkai ir kareiviai, daugiausia rusakalbiai), taip pat laisvai samdomi civiliai žmonės. Dalis šių žmonių buvo tikri vagys, sumanūs valstybinio turto grobstymo žinovai. Jiems rūpėjo naudojantis proga ką nors pavogti ir parduoti. Dažniausiai gautus pinigus lagerio pareigūnai ir darbuotojai išleisdavo alkoholiui, pasilinksminimams ir lėbavimams. Visa jų moralė rėmėsi noru keršyti vokiečiams, todėl vagystės ir grobstymai buvo moraliai pateisinami. Lagerio vadovybė ne tik pati grobstė belaisviams skirtus maisto produktus ir kitas buitines prekes, bet ir leido tai daryti visam personalui. Vagys neretai būdavo ne nubaudžiami, bet paskiriami į kitas pareigas.

1946 m. kovo 26 d. SSRS NKVD Lietuvos apygardos karo tiekimo komisija, atlikusi lagerio ūkio skyrių ir sandėlių reviziją, apie jų darbuotojus rašė, kad jie labai prastai išmano savo pareigas ir darbo funkcijas, neišmano savo srities įsakymų, direktyvų, taisyklių ir normų, daugelis neturi specialaus išsilavinimo. Darbuotojai nepatikimi. Pavyzdžiui, Produktų ir pašarų skyriaus viršininkas M. Zolotuchinas dėl piktnaudžiavimo tarnybine padėtimi ir maisto produktų vagysčių 1945 m. rugsėjo 28 d. iš tarnybos pabėgo (dezertyravo). Buvo paskelbta jo paieška. Naujas viršininkas F. Švecovas neturėjo specialaus pasirengimo, buvo mažaraštis, netvirtos moralės ir pan. Panaši padėtis buvo ir su kitais darbuotojais. Tikrinant apskaitą paaiškėjo, kad maisto produktų ir kiti sandėliai naktį nesaugomi, tik užrakinami ir antspauduojami. Iki 1946 m. sausio mėn. sandėliuose nebuvo produktų apskaitos knygų. Tai reiškė, kad lagerio darbuotojai galėjo be jokių kliūčių vogti ir grobstyti materialines vertybes, skirtas belaisviams. SSRS NKVD buvo nustačiusi belaisvių maisto normas, kurios atrodė visai neblogai. Netgi kai kurie dabartiniai rusų istorikai tvirtina, kad belaisviai buvo gerai maitinami. Tačiau belaisvių atsiminimai, priešingai, rodo, kad buvo nuolat badmiriaujama. Revizijos patikrinta produktų išdavimo apskaita rodė, kad jų buvo skirta belaisviams netgi daugiau, negu priklausė. Tačiau taip buvo nurašomi grobstymai. Pavyzdžiui, 1945 m. gegužės mėn. buvo išduota daugiau: baltos duonos – 272 kg, kruopų – 36 kg, riebalų – 6,2 kg, druskos – 52 kg, ūkinio muilo – 23 kg, popirosų – 313 vnt. (iš viso už 2,1 tūkst. rb); 1945 m. birželio mėn.: cukraus – 29 kg, druskos 79 kg, miltų – 170 kg, džiovėsių – 78 kg, popirosų – 6 070 vnt., tabako (machorkos) – 28 kg (iš viso už 2,9 tūkst. rb); liepos mėn.: muilo – net 516 kg, lašinių – 60 kg, sviesto – 28 kg, tabako – 66 kg, duonos – 40 kg, popirosų – 1 050 vnt. Ir taip kiekvieną mėnesį. Visi produktai buvo įkainoti valstybinėmis kainomis, tačiau turguose jie kainuodavo apie 10 kartų brangiau. Galima tik įsivaizduoti, už kokias sumas maisto ir kitų produktų lagerio trijulė – viršininkas mjr. V. Bakulinas, jo pavaduotojas kpt. Pisarevas

ir maisto produktų skyriaus viršininkas vyr. ltn. M. Zolotuchinas – belaisvių sąskaita galėdavo parduoti ar į ką nors iškeisti, panaudoti papirkimams ir pan. Žinoma, nušalyje neliko ir lagerio buhalteriai, kurie pritardavo šioms finansinėms machinacijoms ir apiformindavo jas.

Kiekvieną mėnesį dalis maisto produktų būdavo nurašoma. Pavyzdžiui, 1945 m. birželį ir liepą buvo nurašyta, tiksliau, pavogta 32 tonos šviežių bulvių (to meto pinigais už 25 tūkst. rb). Nurašymo aktuose nebuvo nurodyta, dėl ko bulvės buvo netinkamos. Aktus pasirašė lagerio pareigūnų komisija ir viršininkas mjr. V. Bakulinas. Revizija pripažino, kad bulvės buvo pavogtos, todėl nurodyta atlikti tyrimą ir nubausti kaltininkus. Revizija taip pat konstatavo, kad belaisvių maitinimas organizuojamas prastai, nėra belaisvių valgyklos (valgykla, kuri atitiko sanitarijos reikalavimus, buvo skirta lagerio personalui), nebuvo sudaromas valgiaraštis, nebuvo laikomasi maisto įvairumo ir kitų reikalavimų. Buities reikmenų sandėliuose trūko 516 žeminių kepurų, 3 040 rankšluosčių, 2,7 tūkst. autų, 3,5 tūkst. pagalvių, 2,5 tūkst. paklodžių ir kt. Revizijos komisija priėjo išvadą, kad iš viso 1945 m. Macikų lageryje, pritariant jo vadovybei (viršininkui mjr. V. Bakulinui ir jo pavaduotojui tiekimo reikalams kpt. Pisarevui), valstybei padaryta finansinės žalos už 572,7 tūkst. rb.⁸⁸ Mjr. V. Bakulinas 1946 m. kovo 3 d. buvo atleistas iš pareigų, bet nenubaustas.

1946 m. kovo mėn. Macikų lagerio vadovybė ir naujasis viršininkas kpt. Aleksejus Žuravliovas nurodė operatyviniam skyriui nustatyti asmenis, vagiančius ir eikvojančius lagerio turtą. Pasitelkus lagerio agentus greitai buvo nustatyti naudojimosi tarnybine padėtimi ir kitų nusikaltimų atvejai. 1946 m. vasario mėn. lageryje veikė 4 agentai: „Viktorija“ ir „Ivanova“ pranešdavo operatyvinio skyriaus viršininkui kpt. S. Otreško apie sanitarijos ir kitų skyrių darbą, „Grigorjevas“ – apie materialinių vertybių grobstymo atvejus, „Vėjas“ (rus. „Veter“) – apie lagerio pagalbinį ūkį. Buvo dar keletas agentų, tačiau jų paslaugų atsisakyta, nes jie buvo nepatikimi: pavyzdžiui, agentas „Šamas“, užuot sekęs, pats vogė iš buities reikmenų sandėlio. Agentė „Ivanova“ operatyviniam skyriui ne kartą pranešė, kad lagerio viršininko pavaduotojas tiekimo reikalams kpt. Pisarevas vogė iš šio sandėlio, o jam padėjo sandėlio vedėjas vyr. srž. Nikolajus Tiuchtinas. Padarytas nuostolis siekė 6,5 tūkst. rb. Po patikrinimo kpt. Pisarevas iš pareigų buvo atleistas, jam buvo iškelta baudžiamoji byla⁸⁹.

88 184-ojo karo belaisvių lagerio ūkinės veiklos 1946 m. kovo 26 d. aktas, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 44–57.

89 LSSR MVD ministro J. Bartašiūno 1946 m. liepos 29 d. specialusis pranešimas SSRS MVD GUPVI viršininko pavaduotojui A. Kobulovui dėl 184-ojo karo belaisvių lagerio agentūrinės operatyvinės veiklos 1946 m., LYA, f. V-69, ap. 3, b. 12, l. 56 a. p.

Ne visi padariusieji nusikaltimų gaudavo atitinkamą atpildą. 1946 m. liepos mėn. lagerio viršininko pavaduotojas mjr. K. Voroncovas raštu kreipėsi į LSSR MVD OPVI viršininką pplk. I. Trošiną nurodydamas, kad lagerio viršininkas kpt. A. Žuravliovas už vagystes nebaudžia savo pavaldinių, tik taiko lengvatines sankcijas – dažniausiai nusikaltusiems paskiria kitas pareigas arba reikalauja iš jų apmokėti nuostolius. Tačiau ir K. Voroncovas apie didesnius nuostolius ar grobstymo atvejus nerašė – tai galėjo kompromituoti jį patį ir jo operatyvinę veiklą. Jis nurodė tik smulkesnius atvejus. Antai lagerio pagalbinio ūkio direktorius Borisas Vjunovas, naudodamasis belaisvių darbo jėga, užsėjo savo ūkį grūdinėmis ir ankštinėmis kultūromis, kurių sėklą pavogė iš ūkio sandėlio: 600 kg avižų, 120 kg žirnių, 150 kg vikių, 225 kg kviečių. Mjr. K. Voroncovas 1946 m. gegužės 30 d. apie šį faktą pranešęs viršininkui kpt. A. Žuravliovui. B. Vjunovui tebuvo nurodyta užmokėti už belaisvių darbą ir padengti sėklos vagystės nuostolius. Kepyklos vedėjas Porfirijus Čečelnickis pavogė maišą ryžių ir kartu su Šilutės karinio dalinio vairuotoju Denisovu pardavė už 1 500 rb. Už kaltę P. Čečelnickis iš kepyklos vedėjo pareigų buvo atleistas ir paskirtas eiti sandėlio vedėjo pareigas. Balandžio 23 d. iš Vilniaus buvo atvežta 60 maišų cukraus po 100 kg. Patikrinus paaiškėjo, kad viename maiše trūksta 28 kg cukraus – jis buvo pavogtas per išardytą siūlę. Krovinį priėmė lt. Fiodoras Švecovas. Tyrimas nebuvo atliktas, nes F. Švecovas buvo išsiųstas į kursus Maskvoje⁹⁰. 1946 m. rugpjūtį pervežant geležinkeliu belaisvius buvo pavogta 31 miltų maišas, 74 apklotai ir kt. Vagyste vėl buvo įtariamas sandėlio vedėjas P. Čečelnickis. Jis buvo tik atleistas iš pareigų, bet ne suimtas, nors 1947 m. vasario 10 d. buvo gauta prokuroro sankcija dėl jo arešto⁹¹.

Tai tik keletas pavyzdžių. Vagystės tęsėsi per visą Macikų lagerio egzistavimo laikotarpį. Godumas, galimybė pasipelnyti iš belaisviams skirtų maisto produktų ir buitinių daiktų nugalėdavo ne vieno lagerio pareigūno ir tarnautojo sąžinę ir bausmių baimę.

2652-oji specialioji Macikų karo belaisvių ligoninė

Nuo 1944 m. rugsėjo mėn. iki 1945 m. rugpjūčio mėn. sunkiai sergantys karo belaisviai Lietuvoje buvo gydomi 2652-ojoje specialiojoje Vilniaus karo belaisvių li-

90 K. Voroncovo 1946 m. liepos mėn. raštas LSSR MVD OPVI viršininkui I. Trošinui „Dėl 1946 m. pirmosios pusės 184-ojo karo belaisvių lagerio darbo kovojant su išėikvojimais ir grobstymais“, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 1, l. 164–165.

91 184-ojo Šilutės karo belaisvių lagerio agentūrinės operatyvinės veiklos patikrinimo 1947 m. vasario 28 d. aktas, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 49, l. 35.

goninėje – Vilniaus klinikoje (vėliau čia, dabartinėje Tyzenhauzų g., buvusioje Kovo 8 g., įsikūrė gimdymo namai, dabar – Slaugos namai). Kiek žmonių Vilniuje buvo pagydyta ir kiek mirė – tiksliai nežinoma. Ligoninėje mirę belaisviai buvo laidojami 195-ojo karo belaisvių lagerio kapinių teritorijoje (5-ojo lagerio skyriaus kapinėse), šalia Olandų gatvės, prie žydų kapinių. Yra tiksliai žinoma, kad šiose kapinėse palaidoti septyni specialiojoje ligoninėje mirę vokiečių belaisviai⁹².

1945 m. vasaros pabaigoje 2652-oji specialioji Vilniaus ligoninė buvo perkelta į 184-ąją Šilutės (Macikų) karo belaisvių lagerį. Oficialiai 2652-oji specialioji ligoninė, pavaldi SSSR NKVD GUPVI, buvo įsteigta 1945 m. rugsėjo mėnesį⁹³. Į šią ligoninę iš kitų Lietuvos lagerių buvo atvežti 652 sunkiai sergantys ir fiziškai išsekę karo belaisviai, daugiausia 1-osios ir 2-osios grupės invalidai, nedarbingi vyrai⁹⁴. Jeigu pasveikdavo, jie būdavo gražinami į darbo lagerius. Ligotiems karo belaisvių maitinimas buvo geresnis nei lageriuose, bet ligoniai buvo laikomi gana neilgai, iki trijų mėnesių.

Ligonių skaičius buvo labai nepastovus: 1945 m. Macikų specialiojoje ligoninėje buvo 1 098 sunkiai sergantys belaisviai⁹⁵, 1946 m. liepos 1 d. – 831⁹⁶, 1947 m. kovo 1 d. – 1 292⁹⁷, 1947 m. vasario 28 d. – 1 062⁹⁸. Specialiosios ligoninės viršininkas 1945 m. buvo mjr. Rozvanovas, 1945–1948 m. – pplk. T. Diominas.

Ligoninė buvo įsikūrusi 184-ojo karo belaisvių lagerio teritorijoje, tiksliau, Macikų lagerio barakų viduryje. (Archyvinuose brėžiniuose ligoninės ribos tiksliai nenurodytos, tik pažymėti ligoninei priklausantys barakai.) Ligoninės teritorija buvo aptverta spygliuotos vielos užtvara, kampuose buvo keturi sargybos bokšteliai. Iš sargybos bokštelių sargybiniai galėjo apžvelgti visą teritoriją. Ligoninė savo režimu priminė kalėjimą.

Ligoniai gyveno, gydėsi ir dirbo sunkiomis sąlygomis, dėl savo fizinio bejėgiškumo pabėgti nelabai kas ryžosi – jie tam buvo per silpni. Per 1946–1948 m. pabė-

92 195-ojo karo belaisvių lagerio 1-ojo skyriaus mirusių belaisvių 1945 m. sąrašas, LYA, f. K-8, ap. 2, ritin. 1, l. 659.

93 K. Voroncovo ataskaita, l. 51 a. p.

94 LSSR MVD OPVI viršininko I. Trošino 1947 m. kovo mėnesio rikiuotės pažyma dėl Šilutės 2652-osios specialiosios ligoninės, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 125, l. 114–115.

95 1944–1949 m. ataskaita, l. 2.

96 K. Voroncovo ataskaita, l. 51 a. p.

97 LSSR MVD OPVI viršininko I. Trošino 1947 m. kovo mėnesio rikiuotės pažyma dėl Šilutės 2652-osios specialiosios ligoninės, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 125, l. 114–115.

98 184-ojo Šilutės karo belaisvių lagerio ir 2652-osios specialiosios ligoninės agentūrinės operatyvinės veiklos patikrinimo 1947 m. vasario 28 d. aktas, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 49, l. 36.

go tik 3 žmonės. 1947 m. sausio 4 d. dėl pabėgimų rašte į Vilnių (LSSR MVD) ligoninės viršininkas medicinos tarnybos pplk. T. Diominas aiškino, kad dėl mažo apsaugos žmonių skaičiaus yra labai prastai organizuota belaisvių apsauga. Ligoninę saugojo Šilutės NKVD (MVD) karinė įgula, vidaus administracijos pareigūnai ir samdomi prižiūrėtojai (budėtojai), tačiau jų labai trūko, ypač pasveikusius ligonius vedant į lauko ir kitus darbus. Antai 1946 m. pabaigoje, išvestas į pagalbinių ūkio darbus Rusnės apylinkėse, pabėgo vienas specialiosios ligoninės belaisvis. Per visą laiką prieš ligoninės belaisvius ginklas nebuvo panaudotas. Ligoninėje nuolat vykdavo belaisvių daiktų ir patalpų patikrinimai. Per vieną iš jų – 1946 m. pabaigoje – prižiūrėtojai rado 12 savadarbių peilių⁹⁹.

Ligoninę „aptarnavo“ 184-ojo lagerio operatyvinis skyrius ir jam tarnaujantys agentai. Pavyzdžiui, 1946 m. lapkričio mėnesį ligonius šnipinėjo 4 agentai¹⁰⁰, 1947 m. vasario mėnesį – 8. Operatyvinio skyriaus vyr. įgaliotinis Macikų specialiajai ligoninei vyr. srž. Vladimiras Strekačiovas skundėsi 1947 m. vasario mėn. atvykusiai tikrinimo komisijai, kad labai trūksta belaisvių agentų: tarp ligoninės personalo yra tik du agentai, nėra agentų tarp maisto ir buities reikmenų sandėlių, transporto ir belaisvių valgyklos darbuotojų. Kadangi dauguma personalo žmonių karo metais gyveno vokiečių okupuotoje teritorijoje, jais visiškai nebuvo pasitikima¹⁰¹.

Ligoninėje buvo gydomi įvairių tautybių karo belaisviai (žr. 3 lentelę).

3 lentelė. 1946 m. liepos 1 d. 2652-ojoje specialiojoje Macikų ligoninėje gydomų įvairių tautybių belaisvių skaičius

Tautybė	Karininkai	Eiliniai	Iš viso
Vokiečiai	54	737	791
Austrai	1	30	31
Lietuviai	--	1	1

99 2652-osios specialiosios ligoninės viršininko medicinos tarnybos pplk. T. Diomino 1947 m. sausio 4 d. pranešimas LSSR MVD skyriaus viršininkui pplk. I. Trošinui, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 41, l. 134.

100 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos Operatyvinio skyriaus viršininko K. Voroncovo 1946 m. gruodžio mėn. raštas LSSR MVD OPVI viršininkui I. Trošinui, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 315.

101 184-ojo Šilutės karo belaisvių lagerio agentūrinės operatyvinės veiklos patikrinimo 1947 m. vasario 28 d. aktas, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 49, l. 36.

Tautybė	Karininkai	Eiliniai	Iš viso
Rumunai	--	2	2
Vengrai	--	1	1
Čekai	1	2	3
Jugoslavai	--	1	1
Belgai	--	1	1
Iš viso	56	775	831

Sudaryta pagal: LSSR MVD 184-ojo karo belaisvių lagerio valdybos Operatyvinio skyriaus viršininko K. Voroncovo 1946 m. liepos 8 d. ataskaita SSRS MVD GUPVI viršininko pavaduotojui A. Kobulovui, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 12, l. 51 a. p.

Medicinos pagalba ir mirtingumas. Macikų specialiajai ligoninei priklausė trys vieno aukšto mūrinių, kaip rašoma viename iš dokumentų, gyvenimui ir gydymui nepritaikytų (rus. neprisposoblennyje), barakų kompleksai. Šiauriau esančiuose keturiuose barakuose buvo prausyklos ir tualetai, dirbtuvės, piečiau buvo du barakai, skirti virtuvei ir parduotuvei. Terapijos skyriuje buvo 350 ligonių lovų, chirurgijos – 200, užkrečiamųjų ligų – 100, kitomis ligomis sergantiesiems buvo skirta 50 lovų. 1945 m. – 1947 m. kovo 1 d. iš viso gydėsi 3 574 karo belaisvių, iš kurių 2 934 išgiję ar apgiję išvežti į buvusius jų lagerius, dalis iš ligoninės buvo perkelti į 184-ąjį Macikų „gydomąjį“ lagerį. Per šį laiką 3 belaisviai pabėgo, 4 buvo įkalinti, 642 – repatrijuoti¹⁰². Ligoninėje buvo rentgeno ir fizioterapijos kabinetai, laboratorija, vaistinė. Gydymo patalpos užėmė 4 374 kv. m, vienam ligoniui teko 6 kv. m bendro ploto¹⁰³. Vokiečiai gydytojai belaisviai gyveno po 10 žmonių vienoje patalpoje, kartais būdavo ir 14 medikų. Tik vyr. gydytojas turėjo atskirą mažą kambarėlį.

1945–1946 m. ligoninės būklė ir ligonių gydymo sąlygos buvo labai prastos: barakų pusės plytos storio sienos nebuvo šiltintos, taip ir liko neįrengtos lubos, o langai buvo vienu rėmų (vasariniai). Ligoniai šalo, pasiekti reikiamą pagal nuostatus 18–20 laipsnių šilumą buvo neįmanoma. Žiemą dažniausiai temperatūra siekdavo 8

102 LSSR MVD OPVI viršininko I. Trošino 1947 m. kovo mėnesio rikiuotės pažyma dėl 2652-osios specialiosios Šilutės ligoninės, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 125, l. 114–115.

103 2652-osios specialiosios ligoninės 1946 m. inventorinis pasas, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 122, l. 189.

laipsnius šilumos. Trūko patalynės, nes karinė sanitarijos valdyba ją buvo išdavusi vasaros metu, kai ligonių buvo kur kas mažiau. 2652-osios specialiosios Macikų ligoninės belaisvis gydytojas Arnas Šulcė rašė: „Žiemą neturėjome kuo kūrenti krosnių, pacientai gulėjo užsikloję plonom antklodėm ant šiaudų prikimštų maišų, maistas buvo tik vandeninga „sriuba“, be jokių tirščių. Mums vos pavykdavo nuimti skudurus nuo žmonių, drebančių nuo šalčio, kad galėtumėm plaučius paklaudyti. (...) Aš labai gerai prisimenu, kaip per didžiuosius šalčius žiemą nešildant patalpų, nes nebuvo malkų, kentėjo ne tik pacientai, bet ir mes. Tačiau ir vyr. gydytoja lygiai taip pat šalo.“¹⁰⁴ Medikamentų užteko, tačiau 184-ojo ir 57-ojo lagerių valdybos ligoninę jais aprūpindavo nepatenkinamai.

Vilniaus ir Kauno specialiųjų ligoninių medicinos personalą sudarė vokiečiai belaisviai, tačiau, Vilniaus ligoninę perkėlus į Šilutę (Macikus), joje, be vokiečių medikų, dirbo rusai gydytojai ir medicinos seselės. Ligoninės viršininku tapo gydytojas pplk. T. Diominas, čia dirbo gydytojos Pindurina, Slatkova, Olesnickaja ir kt. Vyr. gydytojas T. Diominas ligonių gydymu neužsiėmė, tvarkė administracinius ir „politinius“ reikalus, t. y. prižiūrėjo vokiečių daktarų darbą ir patikimumą. Ligoninėje trūko etatinių gydytojų ir kito medicinos personalo: vietoje reikalingų 8 terapeutų dirbo 3, vietoje 3 chirurgų – 2, nebuvo neuropatologo, fizioterapeuto, vietoje būtinų 79 medicinos slaugytojų (medicinos seselių) buvo 34, vietoje 62 sanitarų – 16¹⁰⁵.

Tarp vokiečių medikų ir lagerio rusų administracijos bei medicinos darbuotojų kildavo nesutarimų, pasitaikė netgi priešpriešos atvejų. Specialiosios ligoninės viršininkas medicinos tarnybos pplk. T. Diominas buvo labai prieš, kad lageriuose medicinos reikalais užsiimtų tik belaisviai vokiečių medikai. 1947 m. spalio 30 d. LSSR MVD karo belaisvių lagerių darbuotojų pasitarime jis papasakojo tragišką atsitikimą. Viename iš lagerių belaisviui buvo atlikta chirurginė pilvo operacija. Pablogėjus sveikatai, trečiąją dieną po operacijos jis nelygiu keliu, kratomas mašinoje, buvo atvežtas į Macikų ligoninę. Pakeliui žaizdos siūlės iširo ir ligonis mirė¹⁰⁶. Dabar yra neaiškios šios tragedijos aplinkybės, tačiau žinant prastas lagerių lazaretų gydymo ir

104 A. Schulze, *Führung und Bewahrung*. Vokiečių karo belaisvio atsiminimai apie Macikų lagerį. Šilutė, 2009. Rankraštis, Šilutės muziejus. „Šilokarčiama“ laikraščio ir interneto svetainės puslapyje atsiminimus parengė Šilutės muziejaus direktorė Roza Šikšnienė. www.silokarciama.lt, 2014 m. rugsėjo 6 d.

105 2652-osios specialiosios ligoninės 1946 m. inventorinis pasas, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 122, l. 189.

106 LSSR MVD karo belaisvių lagerių darbuotojų 1947 m. spalio 29–30 d. pasitarimas, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 66, l. 33.

belaisvių medikų darbo sąlygas galima manyti, kad tokių atvejų galėjo būti nemažai. Vokiečiai medikai gelbėjo savo tautiečių gyvybes kaip įmanydami, tačiau ne visados pavykdavo. Lageryje gydytojais dirbo Leumeris, ortopedas iš Berlyno Gervinas, chirurgas iš Vestfalijos E. Dostalis, chirurgas iš Vienos Hilensbrandas, Lotaras Miuleris, Fricas Kronas iš Drezdeno ir kiti.

Ligoninėje pasitaikė ir tokių atvejų, kai belaisviai, stengdamiesi išvengti prievartinio darbo, save žalodavo arba simuliuojo ligas. Tokių faktų buvo beveik visuose belaisvių lageriuose. Antai eil. Karlas Hainenbergas, patekęs į specialiąją ligoninę 1945 m. lapkričio 28 d., nenorėdamas greitai išgyti ir dirbti, visą laiką neleido užgyti žaizdai. Apie tokį K. Hainenbergo elgesį lagerio operatyvininkai sužinojo iš agento „Fiato“. Šį faktą patvirtino chirurgijos skyriaus sanitaras Bretšnaidėris. K. Hainenbergas buvo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn¹⁰⁷. Tolesnis jo likimas nežinomas.

Macikų specialiojoje ligoninėje buvo didelis pacientų mirtingumas. LSSR MVD 1949 m. ataskaitoje rašoma, kad nurodyta, jog 1945 m. čia mirė 198 žmonės, 1946 m. – 119, 1947 m. – 129 ir 1948 m. – 19 belaisvių, iš viso 1946–1948 m. – 465 žmonės¹⁰⁸. Macikuose 3-iojoje pataisos darbų kolonijoje kalėjęs buvęs Lietuvos karo lakūnas Leonas Alekna pasakojo: „Mūsų, politinių kalinių, mirtingumas šiame lageryje buvo palyginti mažas, o karo belaisvių gana didelis. Beveik kiekvieną rytą matydavome, kaip po keliolika jų išveždavo laidoti į už lagerio esančias bendras mūsų kapines.“¹⁰⁹

Macikų specialiosios ligoninės likvidavimas. 1947 m. pradžioje, po Lietuvos karo belaisvių lagerių reorganizacijos, 2652-oji specialioji Macikų ligoninė ir toliau liko savarankiškas vienetas Lietuvos lagerių sistemoje, nors jos finansavimas ir ūkinė veikla priklausė nuo 57-ojo Klaipėdos lagerio valdybos sprendimų. 1947–1948 m. dėl prasidėjusios repatriacijos Lietuvoje vyko įvairūs karo belaisvių lagerių, jų skyrių ir specialiųjų ligoninių pertvarkymai, reorganizacijos. Dėl sumažėjusio pacientų skaičiaus buvo nutarta Macikų specialiąją ligoninę panaikinti.

Remiantis LSSR sveikatos apsaugos ministro 1947 m. lapkričio 15 d. įsakyму, 1948 m. balandžio 14 d. LSSR MVD OPVI viršininko pavaduotojas V. Bakulinas

107 LSSR MVD ministro J. Bartašiūno 1946 m. liepos 29 d. specialusis pranešimas SSRS MVD GUPVI viršininko pavaduotojui A. Kobulovui dėl 184-ojo karo belaisvių lagerio agentūrinės operatyvinės veiklos 1946 m., LYA, f. V-69, ap. 3, b. 12, l. 55.

108 1944–1949 m. ataskaita, l. 2.

109 L. Alekna, *Atsiminimai*, Šilutės muziejus, Macikų lagerio kaliniai A–M, b. 1; S. Mėlinauskas, *Macikai: sugrįžimas atminties takais*, p. 92.

nurodė 195-ojo Vilniaus lagerio viršininkui mjr. S. Sergejevui perimti 2652-ąją specialiąją Šilutės (Macikų) ligoninę su visais ligoniais į lagerio Centrinį lazaretą¹¹⁰. Taigi Macikų specialioji ligoninė formaliai ir struktūriškai perėjo 195-ojo Vilniaus lagerio žinion ir kartu su gydomuoju lageriu (buvusiu 184-uuju) tapo 195-ojo Vilniaus lagerio 5-uuju skyriumi. 1948 m. balandžio 16 d. ligoninė oficialiai buvo išformuota, o likę 358 pacientai turėjo būti perkelti į 195-ojo Vilniaus lagerio centrinį lazaretą¹¹¹, tačiau iš karto to padaryti nepavyko – buvo labai sudėtinga pervežti į Vilnių sunkiai sergančius ir gulinčius ligonius.

1948 m. Maskvoje buvo nutarta sumažinti karo belaisvių Lietuvoje: nesveikus ir nedarbingus repatrijuoti, kitus perskirstyti pagal darbų poreikį Lietuvoje, dalį išsiųsti į Maskvą. Atsižvelgdamas į mažėjantį sergančių belaisvių skaičių, 1948 m. birželio 10 d. LSSR MVD gen. J. Bartašiūnas kreipėsi į SSRS MVD ministro pavaduotoją gen. plk. Ivaną Serovą ir prašė leidimo 2652-ąją specialiąją Macikų ligoninę perkelti į Kauną, „siekiant ją priartinti prie pagrindinio kontingento ir tiekimo bazių“. Tik šį kartą ligonių skaičiaus limitas privalėjo būti sumažintas iki 300. Prie ligoninės dar turėjo būti 150 sveikstančių žmonių kontingentas. Faktiškai ji turėjo aptarnauti visus Lietuvoje esančius belaisvius, nes jų vis mažėjo. Gen. J. Bartašiūnas pažymėjo, kad ligoninėje yra visiškai nedarbingų ir sunkiai sergančių belaisvių, taip pat tokių ligonių, kurių negalima repatrijuoti dėl operatyvinių aplinkybių. Kadangi 1948 m. gegužės 20 d. SSRS MVD įsakymu buvo likviduotas LSSR MVD Karo belaisvių ir internuotųjų reikalų skyrius, J. Bartašiūnas prašė šią ligoninę perduoti tiesiogiai LSSR MVD žinion¹¹².

Ligoninė taip ir nebuvo perkelta į Kauną. 1948 m. liepos mėn. ligoninės viršininkas pplk. T. Diominas kreipėsi į J. Bartašiūną ir LSSR sveikatos apsaugos ministrą Bronislavą Penkuską (Penkovskį) dėl ligoninės uždarymo, nes „dėl 2–3 tūkst. karo belaisvių išlaikyti ligoninę nėra jokios prasmės“, ir pasiūlė likusius ligonius perkel-

110 LSSR MVD OPVI viršininko pavaduotojo V. Bakulino 1948 m. balandžio 14 d. raštas 195-ojo karo belaisvių lagerio viršininkui S. Sergejevui dėl 2652-osios specialiosios Šilutės ligoninės perėmimo, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 122, l. 111.

111 195-ojo karo belaisvių lagerio viršininko mjr. S. Sergejevo 1948 m. balandžio 22 d. raštas LSSR MVD OPVI viršininkui I. Trošinui, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 122, l. 112; 1944–1949 m. ataskaita, l. 2.

112 LSSR MVD ministro J. Bartašiūno 1948 m. birželio 10 d. raštas SSRS MVD ministro pavaduotojui I. Serovui dėl leidimo 2652-ąją specialiąją Macikų ligoninę perkelti į Kauną, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 124, l. 57–58.

ti į 195-ąjį Vilniaus lagerį, o ligoninę-lagerį išformuoti¹¹³. 1948 m. liepos 15 d. SSRS MVD įsakymu Nr. 00836 57-ojo Klaipėdos lagerio 6-asis skyrius ir 2652-oji specialioji ligoninė buvo likviduoti. Visas nekilnojamasis turtas (lagerio barakai, ūkiniai ir kiti pastatai, apsauginės zonos įrenginiai) ir materialinės vertybės (transportas, maisto atsargos, baldai ir kt.) buvo perduoti LSSR MVD 3-iajai pataisos darbų kolonijai¹¹⁴.

Macikų lagerio belaisvių repatriacija. Karo belaisviai, esantys geresnės fizinės būklės, galintys dirbti, arba specialistai, dažniausiai būdavo persiunčiami į lagerius SSRS gilumon, tačiau sunkiai sergantys belaisviai, negalintys dirbti SSRS ūkio atkūrimo darbų, buvo repatrijuojami (t. y. gražinami) į savo kilmės šalį. Tarp jų buvo nemaža vyrų, kurie dėl kovose patirtų sužeidimų, sunkaus darbo lageriuose ir blogos mitybos tapo invalidais (neįgaliaisiais), sunkiai sirgo. Kitą repatrijuojamų belaisvių kategoriją sudarė žmonės, dėl kurių Kremliaus vadovybė arba susitarė su palankia Maskvai atitinkamų šalių vyriausybe, arba pati buvo suinteresuota juos gražinti. 1945 m. vasarą SSRS NKVD vadovai, atsakingi už karo belaisvių kontingentą Sovietų Sąjungoje, vykdydami Kremliaus politinę valią, nutarė dalį belaisvių paleisti namo. Dėl repatriacijos buvo atliktas parengiamasis darbas: įrengti ešelonai, kuriuose buvo būtinas vidaus inventorių (gultai, stalai), buvo išduodamas sausas maisto davinys, ap rūpinama karštu vandeniu. Prieš paleidžiant į tėvynę belaisviai būdavo aprenjami nauja arba nenunešiota trofėjine uniforma, apaunami avalyne.

Maskvai susitarus su prosovietine Lenkijos Liublino vyriausybe, 1945 m. liepos mėnesį pradėta gražinti į tėvynę lenkus, kurie buvo mobilizuoti į Vokietijos kariuomenę. 1945 m. liepos 12 d. SSRS NKVD GUPVI viršininko pavaduotojas gen. ltn. A. Kobulovas atsiuntė LSSR NKVD komisarui gen. mjr. J. Bartašiūnui 228 žmonių sąrašą ir nurodė, kad skubos tvarka visuose Lietuvos lageriuose būtų patikrinti visi karo belaisviai ir internutieji lenkai, įskaitant ir mirusius. Būtina nurodyti, už ką buvo areštuoti ir kuo kaltinami. Nurodymą įvykdyti iki liepos 22 d.¹¹⁵ 1945 m. liepos mėn. iš Macikų lagerio buvo atrinkti 5 karo belaisviai ir 6 mobilizuotieji¹¹⁶. Pradėta paleisti į

113 Ligoninės viršininko T. Diomino 1948 m. liepos 31 d. raštas J. Bartašiūnui ir LSSR sveikatos apsaugos ministrui Bronislavui Penkauskui (Penkovskui) dėl ligoninės uždarymo, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 124, l. 51.

114 1944–1949 m. ataskaita, l. 43–45.

115 SSRS NKVD GUPVI viršininko pavaduotojo A. Kobulovo 1945 m. liepos 12 d. raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui dėl 228 karo belaisvių lenkų gražinimo Lenkijos valdžiai, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 1, l. 90.

116 LSSR NKVD komisaro pavaduotojo L. Diudino 1945 m. liepos mėnesio pranešimas A. Kobulovui dėl atrinktų 11 lenkų belaisvių išsiuntimo į tėvynę, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 1, l. 99.

tėvynę ir kitų tautybių beviltiškai sergančius karo belaisvius. 1945 m. iš lagerio buvo paleista 251 žmogus (150 vokiečių, 64 čekai, 26 lenkai, 6 prancūzai, 2 austrai, 2 belgai ir 1 jugoslavai)¹¹⁷.

1945 m. rugpjūčio–lapkričio mėnesiais pasirengta evakuoti iš 2652-osios specialiosios ligoninės į tėvynę 654 belaisvius, iš jų 539 vokiečius, 57 lenkus, 34 austrus, 19 čekų, 4 vengrus ir 1 prancūzą (iš šių belaisvių 46 buvo invalidai, 74 – nusilpę (nevaikštantys), 531 – ligoniai, kuriems reikalingas ilgalaikis gydymas, ir 3 – priklausantys 3-iajam darbingųjų kategorijai)¹¹⁸. 1946–1948 m. iš specialiosios ligoninės daugiau belaisvių nebuvo repatrijuota. Repatrijuojama buvo tik iš stacionarių lagerių. Pasveikę ligoniai būdavo gražinami į savo lagerius arba patekdavo į „reabilitaciją“ 184-ajame Šilutės lageryje, ir tik tada galėjo tapti kandidatais į repatrijuojamus.

Esami dokumentai liudija, kad iš 184-ojo Macikų „gydomojo“ lagerio per 1945–1946 m. į tėvynę buvo repatrijuoti 3 767 asmenys (1945 m. – 895, 1946 m. – 2 872), iš jų pagal tautybę: 3 182 vokiečiai, 149 čekai, 115 austrų, 113 lenkų, 34 jugoslavai, 27 olandai, 16 danų, 8 šveicarai ir kiti. Iš 2652-osios specialiosios ligoninės 1945 m. repatrijuoti 658 belaisviai, iš jų 540 vokiečių¹¹⁹. Taigi iš viso iš abiejų Macikų karo belaisvių lagerių repatrijuoti 4 425 žmonės.

Kapinės. Macikų karo belaisvių lagerio kapinėms buvo skirtas sklypas šalia Šyšos upės, už 250 metrų nuo lagerio zonos ribų į šiaurės vakarų pusę. Kapinėse buvo laidojami mirę 184-ojo lagerio karo belaisviai. 1946 m. kapinės buvo aptvertos spygliuota viela ir padalintos į 3 kvadratus po 25 kapus. Ant kiekvieno kapo buvo stulpelis su lentele, kurioje juodais dažais pažymėtas mirusio belaisvio registracijos ir kapinių kvadrato numeriai. 1946 m. sausio mėn. sudaryta LSSR NKVD ir lagerio atstovų komisija sausio 11 d. konstatavo, kad lagerio kapinės tvarkomos gerai, išskyrus tai, kad nėra abėcėlinės mirusiųjų knygos, o kai kuriuose kapuose (3-iajame ir 12-ajame) palaidota po kelis mirusiuosius. Iki 1946 m. sausio 11 d. iš viso buvo palaidota 18 žmonių¹²⁰. 1946 m. lageryje mirė 11 belaisvių. Tad 1945–1946 m. iš viso 184-ojo Macikų

117 1945 m. iš 184-ojo karo belaisvių lagerio paleisti į tėvynę karo belaisviai, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 1, l. 305.

118 2652-osios specialiosios karo belaisvių ligoninės viršininko Rozvanovo 1945 m. lapkričio 29 d. raštas LSSR NKVD dėl sergančiųjų karo belaisvių evakuacijos į tėvynę, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 1, l. 148.

119 1944–1949 m. ataskaita, l. 2, 38.

120 184-ojo karo belaisvių lagerio kapinių ir mirusiųjų laidojimo tvarkos patikrinimo 1946 m. sausio 11 d. aktas, LYA, f. K-8, ap. 2, 1 mikrofilmas, b. 207.

karo belaisvių lagerio kapinėse buvo palaidoti 29 belaisviai¹²¹. Lyginant su kitais karo belaisvių lageriais Lietuvoje, 184-ajame Macikų „gydomajame“ lageryje mirė mažiausiai žmonių (nepainioti su 2652-ąja specialiąja Macikų karo belaisvių ligonine!).

2652-osios specialiosios ligoninės mirusieji buvo laidojami atskirose kapinėse, atidarytose 1945 m. gegužės mėnesį. Jos užėmė 100 × 150 metrų plotą už 600 metrų nuo 184-ojo Macikų lagerio zonos ribų. Kadangi abiejų įstaigų kapinės buvo atskiros, mirusiųjų registracijos knygos taip pat buvo atskiros.

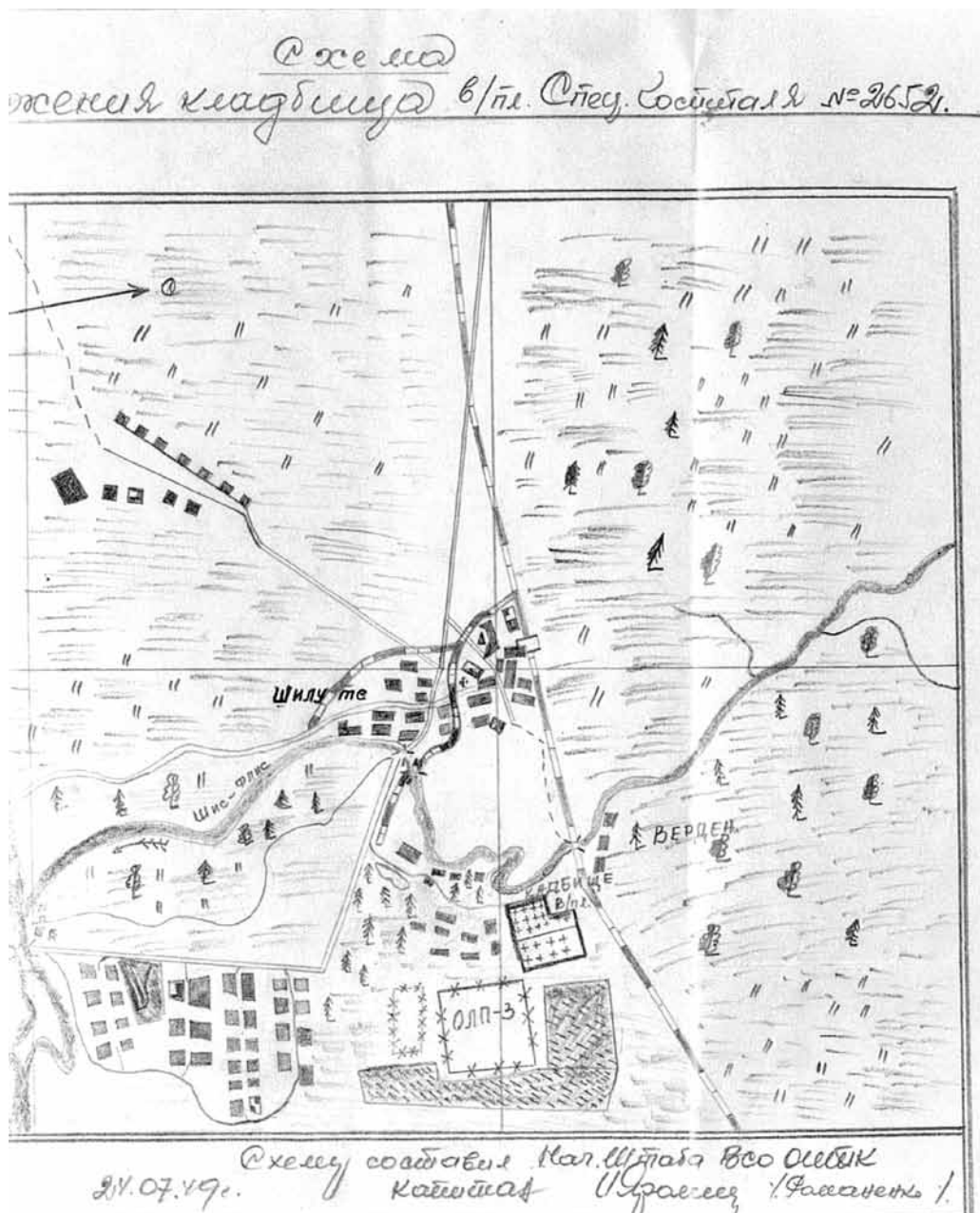
Iki 1946 m. Macikų karo belaisvių lagerio administracijos požiūris į mirusius karo belaisvius buvo atvirai niekinamas. Neretai mirusieji buvo laidojami duobėje iš karto po du ir daugiau, nuogai išrengti, jų atminimas neįamžinamas elementariais asmens duomenų įrašais ant lentelių, laidojimo knygos taip pat ne visados fiksuojami mirusiųjų duomenys, kapinės neaptvertos ir pan. 1945 m. pabaigoje Vilnių pasiekė informacija apie mirusių belaisvių išniekinimo faktus, todėl 1946 m. sausio mėn. J. Bartašiūno nurodymu Macikų specialiojoje ligoninėje, kaip ir kituose Lietuvos lageriuose, buvo sudarytos specialios komisijos SSRS NKVD „teisės aktų pažeidimams“ nustatyti ir trūkumams pašalinti. Macikų specialiojoje ligoninėje tokią komisiją sudarė LSSR NKVD OPVI viršininkas vyr. lt. Bondarenka, ligoninės viršininko pavaduotojas kpt. Belousovas ir apskaitos inspektorius vyr. srž. Forsovas. Komisija pareikalavo, kad iki 1946 m. sausio 15 d. kapai būtų sutvarkyti ir kad būtų laikomasi nustatytos laidojimo tvarkos: ant kiekvieno kapo turėjo būti kuoliukas su fanerine lentele, nenuplaunamais dažais įrašytas kapo ir kapinių kvadrato numeris; mirę karo belaisviai turėjo būti laidojami tik po vieną, aprengti apatiniais baltiniais, o karininkai – su viršutiniais drabužiais; pareikalauta taip pat nubraižyti naują kapinių planą ir jo kopiją išsiųsti į LSSR NKVD¹²². Nurodymai kurį laiką buvo vykdomi, tačiau, 1948 m. likvidavus specialiąją ligoninę, daugiau kapais nesirūpinta.

Iš viso specialiojoje ligoninėje 1945–1948 m. mirė 465 žmonės. 184-ajame Macikų karo belaisvių lageryje 1945 m. mirė 18, o 1946 m. – 11 belaisvių, iš viso 29¹²³. Sudėjus abiejų įstaigų mirusiųjų skaičių išeitų, kad abeiose Macikų belaisvių kapinėse oficialiai palaidoti 494 žmonės. Kadangi 1945 m. būta nemaža atvejų, kai viename kape būdavo laidojama ne po vieną mirusįjį, o kapinių registracijos knygos ne vi-

121 1944–1949 m. ataskaita, l. 2.

122 2652-osios specialiosios ligoninės ir LSSR NKVD pareigūnų 1946 m. sausio 10 d. surašytas 2652-osios specialiosios ligoninės laidojimo pažeidimų aktas, LYA, f. V-69, ap. 3, b. 24, l. 261.

123 1944–1949 m. ataskaita, l. 2.

2 pav. Macikų lagerio kapinių planas. 1949 m. LVA, f. K-8, ap. 2, 1 mikrofilm, b. 207

sados buvo įrašomos mirusiųjų pavardės, galima teigti, kad Macikų kapinėse buvo palaidota daugiau kaip 500 belaisvių. 1948 m. specialiąją ligoninę uždarius, šiose kapinėse dar buvo laidojami mirę LSSR MVD Pataisos darbų kolonijų skyriaus 3-iojo lagerio skyriaus kaliniai.

1949 m. SSRS pasirašė konvenciją „Dėl elgesio su karo belaisviais“, kuria įsipareigojo saugoti karo belaisvių kapines ir rūpintis jomis, taip pat, esant galimybei, leisti užsienio šalių atstovams jas aplankyti. Sovietų Sąjungai teko pasistengti, kad pasaulio akyse atrodytų kaip tarptautinius įsipareigojimus sąžiningai vykdanči šalis. Atsižvelgdama į Kremliaus politinį kursą, 1950 m. SSRS MVD vadovybė pradėjo savo ankstesnių darbų peržiūrą. Lietuva tada nuolat gaudavo SSRS MVD užklausas apie mirusių karo belaisvių palaidojimo vietas, jų tvarkymą ir priežiūrą, reikalavimus patikslinti mirusiųjų sąrašus, belaisvių vardus ir pavardes.

Esama padėtis pasirodė gana prasta. Lietuvos pareigūnai, dažnai jau pakeitę ankstesnius represinių struktūrų vadovus, dėjosi nieko nežiną apie belaisvių kalinimo problemas, palaidojimo vietas ar mirusiųjų archyvinių dokumentų tvarkymo reikalus. 1950 m. buvo nustatyta, kad 184-ojo karo belaisvių lagerio ir 2652-osios specialiosios ligoninės kapinės yra netoli vienos kitų, tačiau tikslių archyvinių dokumentų apie šių dviejų kalinimo įstaigų mirusiųjų palaidojimo vietas nėra. Buvo teigiama, kad iš viso pagal kapinių schemą yra palaidota 432 mirusių karo belaisvių¹²⁴.

1955 m. uždarius lagerį buvo bandyta sunaikinti ir kapines. Buvo parengtas teritorijos „melioravimo“ projektas. Nors šis projektas nebuvo įgyvendintas ir kapinės nebuvo sulygintos, tačiau šioje vietoje ganėsi gyvuliai, važinėjo traktoriai, buvo kelias.

SSRS įsipareigojus VFR vyriausybei prižiūrėti vokiečių karo belaisvių palaidojimo vietas, 1958 m. Maskvoje vėl kilo belaisvių kapinių tikrinimo vajus. LSSR MVD vadovybė paliepė savo pareigūnams vietose patikrinti kapinių būklę. 1958 m. lapkričio 25 d. sudaryta speciali Macikų karo belaisvių specialiosios ligoninės kapinių patikrinimo komisija nustatė, kad kapinėse, esančiose Pagrynių kaime, 10 metrų nuo Šyšos upės, šalia Pagrynių invalidų namų ir buvusio LSSR MVD Pataisos darbų kolonijų skyriaus 3-iojo lagerio skyriaus kalinių kapinių, yra 251 kapas, ant kurių yra ant kuoliukų pritvirtintos lentelės su įrašytu kapinių kvadrato ir kapo numeriu ir palaidotų žmonių gimimo ir mirties datomis. Pusė šių lentelių sutrūnijusios. Kapinės

124 LSSR MVD I. e. ministro pareigas P. Jefremovo 1950 m. rugsėjo 15 d. raštas SSRS MVD Ypatingojo informacinio biuro viršininkui Belovui dėl 2652-osios specialiosios ligoninės kapinių, LYA, f. V-69, ap. 1, b. 115, l. 80.

neaptvertos, neprižiūrimos ir nesaugomos. Buvo surašytas kapinių patikrinimo aktas, ant kurio kažkuris iš LSSR MVD pareigūnų pieštuku rusų kalba užrašė: „Palikti“ (rus. „Ostavitj“)¹²⁵. Tai reiškė, kad kapinės turėjo likti nesunaikintos.

Dabartiniu metu kapinių teritorija aptverta metalo tinklo tvora, nudažyta baltais dažais. Pietų pusėje yra dveji metaliniai varteliai: vienvėriai ir dvivėriai. Teritorijoje yra daug metalinių ornamentuotų, medinių kryžių, granitinių, betoninių paminklų. Taip pat yra daug apžėlusių žole kapų kauburėlių, įvairių formų betoninių, medinių bordiūrų, juosiančių žemės sampilus. Dauguma paminklų yra su įvairiais įrašais.

125 Karo belaisvių 2652-osios specialiosios ligoninės kapinių patikrinimo 1958 m. lapkričio 25 d. aktas, LYA, f. K-8, ap. 2, 1 mikrofilmas, b. 207.